

ULUSLARARASI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANISTIC SCIENCES

Winter- 2021
ISSN 2619-9300

Volume/ 4
Issue/ 2

ULUSLARARASI SOSYAL VE
BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF
SOCIAL AND HUMANISTIC SCIENCES

ULUSLARARASI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANISTIC SCIENCES

Winter- 2021
ISSN 2619-9300

Volume/4
Issue/2

ULUSLARARASI SOSYAL VE
BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF
SOCIAL AND HUMANISTIC SCIENCES

Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi
2021, Cilt 4 /Sayı 2

MM- Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (MM-USOBEBİD) / (MM-International Journal of Social and Humanistic Sciences (MM-IJSOHUS) yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Dergimiz,

Sindex, Issuu, Eurasian Scientific Journal Index, DRJI, Research Bib, Scientific World Index, Open Access Library (OALİB), Studylib indeks ve veri tabanlarında taranmaktadır.

MM- Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim, hukukî ve etik açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Baş Editör

Doç. Dr. Davut SARITAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Editör Kurulu

Prof. Dr. Sandeep Kumar GUPTA

Sharda University, School of Education

Dr. Öğr. Üyesi Neval KARANFİL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Mevlüt UĞURLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Arş. Gör. Muhammed Sami BAYSAL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Prof. Dr. Sanjay MISHRA

Adigrat University, School of Sociology

Prof. Dr. Sandeep Kumar GUPTA

Sharda University, School of Education

Prof. Dr. Mehmet ZEKİ KUŞOĞLU

Marmara Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Kadir ALBAYRAK

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Prof. Dr. Asım YAPICI

Gazi Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Doç. Dr. Özcan GÜNGÖR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet KALAYCI,

Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Fatma Zehra PATTABANOĞLU

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Doç. Dr. İbrahim TURAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Ahmet KESGİN

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Doç. Dr. Ahmet SARITAŞ

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Doç. Dr. Tekin ÖNAL

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Dr. Mustafa GÜNERİGÖK

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Davut SARITAŞ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dr. Namita GUPTA

Department of Science & Technology, Ministry of Science and Technology Govt. of India

Dr. Serdar Vural UYGUN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dr. Ahmet BAYRAKTAR

Ahi Evran Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Sayı Hakem Kurulu

Prof. Dr. Hacı Mustafa AÇIKÖZ

Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe

Prof. Dr. Ramazan YELKEN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji

Doç. Dr. Ahmet Burak KAHRAMAN |

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji

Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı

Doç. Dr. Hamza KURTKAPAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji

Doç. Dr. Fethi NAS

Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji

Dr. Mehmet Enes SALKIN

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

ULUSLARARASI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANISTIC SCIENCES

Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi

2021, Cilt 4 /Sayı 2

İçindekiler

52-73	Batı Toplumlarında İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisinin İlk Biçimlerine Dair Bazı Çıkarımlar <i>Some Implications Relating to Early Forms of the Relationship between Ideology, Culture and Identity in Western Societies</i> https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1017340	Coşkun SAĞLIK
74-86	Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme <i>Perception of Aging in Turkey: A Study on Elder Privilege and Discrimination</i> https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1011701	Şerif ESENDEMİR
86-93	The Science and Trust Issue (After Covid 19) <i>Covid 19 Sonrası Bilim ve Güven Problemi</i> https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1010083	Ali ÖZTÜRK

Batı Toplumlarında İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisinin İlk Biçimlerine Dair Bazı Çıkarımlar

Some Implications Relating to Early Forms of the Relationship between Ideology, Culture and Identity in Western Societies

Coşkun SAĞLIK¹

Makale Bilgisi/ Article Information

Geliş/ Received: 01.11.2021
Kabul/ Accepted: 22.12.2021
Yayın/ Published: 31.12.2021

Araştırma makalesi/ Research article

Doi:10.47155/mamusbbd.1017340

Kaynakça Bilgisi/ Citation Information

Sağlık, C. (2021). Batı toplumlarında ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin ilk biçimlerine dair bazı çıkarımlar. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 52-73.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1017340>

Sağlık, C. (2021). Some Implications Relating to Early Forms of the Relationship between Ideology, Culture and Identity in Western Societies. *Maarif Mektepleri International Journal of Social and Humanistic Sciences*, 4(2), 52-73.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1017340>

Öz

İdeolojinin zihinsel yönlendirme aracı olarak kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevinin salt modern dönemle sınırlı olmayıp modern öncesi çağlarda da büyük oranda var olduğunu söylemek gerekir. Nitekim ideoloji, kültür ve kimlik olgularının sıkı ilişkisini tarih öncesi çağdan modern çağa değin farklı dönemlerde tespit etmek mümkündür. Bu minvalde araştırmanın amacı, ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin modern öncesi dönemdeki izlerini sürmektir. Yapılan bu çalışma, ilkel çağlarda ve Antik Yunan ve Roma'da, dinsel, siyasi ve ataerkil içeriğe sahip egemen ideolojik formun, kültür ve kimlik olgularıyla ilişkisini ortaya koymaya yönelik bir araştırmadır.

Anahtar Kelimeler: İdeoloji, Kültür, Kimlik.

Abstract

It should be said that the function of ideology in determining the culture and identity of the society as a mental guiding tool is not limited to the modern period, but also exists to a large extent in the pre-modern times. As a matter of fact, it is possible to detect the close relationship between ideology, culture and identity phenomena in different periods from the prehistoric age to the modern age. In this regard, our aim is to trace the relationship between ideology, culture and identity in the pre-modern period. Our study is a research aimed at revealing the nature of the relationship between the dominant ideological form, which has religious, political and patriarchal content, with the cultural and identity phenomena in the primitive ages and in Ancient Greece and Rome.

Keywords: Ideology, Culture, Identity

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Doktora Programı, Doktora Öğrencisi.

 csaglik49@gmail.com,

 [0000-0003-2255-6715](https://orcid.org/0000-0003-2255-6715)

Giriş

İnsanların bir arada yaşama zorunluluğuna binaen toplumsal kurumların ve aynı zamanda toplumsal olarak inşa edilmiş kültür ve kimliğin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Kültür ve kimlik, kolektif ortamda insanların hem kendilerini var ettikleri hem de dışarıya karşı kendilerini ifade ettikleri olgular olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat burada insanın gerek bireysel gerekse sosyal olarak zihinsel ve nesnel dünyada kendisini nasıl var ettiği ve şekillendirdiği hususu önemlidir. Belki de daha önemli olan zihinsel dünyanın nesnel dünyaya nasıl yansıdığıdır. Kognitif süreçlerin karmaşıklığı bilinmekle beraber bilişsel bir bütüne hitap eden ve açıkçası nesnel görünümüne de her toplumda rastlanılan ideolojinin, kültür ve kimlik olgularını birey etkisiz olarak nasıl şekillendirdiği ve belirlediği hususu bu izlekte ele alınması gerekmektedir.

Bilişsel bir bütünü temsilen ideoloji, eğer ki kültür ve kimliği etkileme işlevine sahipse, ideolojinin iktidarla sıkı bir ilişkisinin olduğu aşıkardır. Nitekim bu sebepten dolayı gerek aydınlanma çağının ideologları gerekse Lutherci Protestanlığın taraftarları kendilerine iktidarla bağı olan bir konum belirlemişlerdir. Aksi halde bilinçsiz bir köle veya işçi sınıfıyla konum elde etmeye çalışmak, tarihte hiçbir önemi olmayan başarısız bir girişime sebep olacaktır. Nitekim Marx bu hataya düşmüştür.

İdeolojinin iktidarla ilişkisini ele alırken V. Paretoyu deyimle yönetici seçkinlerin (elitlerin) veya Wright Millsçi yaklaşımla iktidar seçkinlerinin işlevinden bahsetmek gerekir. Çünkü her daim iktidarlar, koyun hükmünde gördükleri insanları yönlendirmek ve kendi himayeleri altında tutmak için birtakım stratejiler yaratmışlardır ve bu stratejileri uygulamak içinse ideolojileri ve ideologları var etmişlerdir. İdeologlar kimi zaman aslan (güç) kimi zaman tilki (kurnazlık) mahiyetinde iktidarın tacını korumaya çalışmışlardır. Nitekim iktidardaki bir prens veya kral, konumunu korumak için kurtlara karşı aslanlara, tuzaklara karşı güzel yalanlar üreten tilkilere ihtiyacı her daim var olmuştur (Machiavelli, 2000).

Eğer ki iktidarı korumak bu kadar önemliyse pek tabii ki iktidarı ayakta tutan ideolojiyi üretmek de en az onun kadar önemlidir. Üretilen ideoloji, iktidarın devamını sağlayıcı mahiyetin yanı sıra iktidarlar tarafından bizzat üretilmek istenen kültür ve kimliğin devamını sağlamak için de başka bir mahiyete sahiptir. Üstelik üretilen bu ideoloji, salt egemen sınıfın kültürünü ve kimliğini değil aynı zamanda çoğunlukla irrasyonel yapıya sahip tabii sınıfın da kültürünü ve kimliğini belirleme gücünü elinde bulundurmaktadır. Bu durumun kanıtları, kitle kültürü bağlamında modern ve postmodern dönemde görülmekle birlikte ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin daha saf, katıksız ve katı hali modern öncesi dönemlerde de mevcuttur.

Fakat ideolojinin mahiyeti sorgulanırken başlangıç noktası olarak genellikle 18. ve 19. yüzyılın olayları nezdinde siyasi içerikli olarak ele alınmaktadır. Fakat yaptığımız bu çalışma, ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin modern öncesi dönemde de (ilkel çağlar, Antik Yunan ve Roma dönemleri dikkate alınarak) var olduğunu tespit etmeye yönelik bir amaç taşımaktadır. Bu tespiti yaparken daha çok Althusser'in "ideolojinin tarihsizliği" savı dikkate alınacak ve ideolojinin toplumsal gerçekleri üretme kabiliyeti sorgulanacaktır. Ayrıca siyasi, dinsel ve ataerki ideolojilerin birliktelik formunu içinde barındıran egemen iktidar ideolojisinin kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevi irdelenecektir.

Kavramsal Açıklamalar

İlk olarak *kültür* kavramını göz önüne almak gerekirse bu kavramın çok farklı ve çeşitli açılardan ele alınan yönlerle tanımlarının olduğundan bahsetmek gerekir. Kültürün anlam ve tanım bakımından farklılık göstermesini, birçok farklı toplumun var olmasına, insanların yaşam tarzlarının, eylemlerinin ve coğrafi alan kısıtlamalarının değişmesine, teknolojik gelişmelere ve bu değişimlerin neticesi olarak ta düşünce dünyalarının farklılaşmasına bağlayabiliriz. Ayrıca düşünürlerin farklı değerlendirmeleri de kültür teriminin çeşitli yönlerden ele alınmasına sebebiyet vermiştir.

Kültür kelimesi, Latince'deki "cultura" veya "colere" fiilinden gelmektedir ve "bakmak" veya "yetiştirmek" anlamında kullanılmaktadır (Oğuz, 2011, Aktan ve Tutar, 2007). Etimolojik köküne uygun olarak kültür kavramının İngilizcedeki ilk kullanımı, hayvanların ve ekinlerin yetiştirilmesi (cultivation) ile ilişkili olmakla birlikte 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar *medeniyet* ve *uygarlık* kavramlarıyla yakın anlamli olarak öğrenim görmüş görgülü kişiliğe ve akla atfen kullanılmıştır (Smith, 2007, Williams, 1985). Kavramın değişen anlamı toplumun kendini geliştirmesi yani medeni düzeye çıkması anlamında kullanılsa da bazı yönlerden eleştiriye maruz kalmıştır. Nitekim bu anlamı Avrupa toplumlarının kültürlü yani medeni, Afrika toplumlarının kültürsüz yani barbar olarak nitelendirilmesine de gönderme yapmaktaydı (Smith, 2007). 19. Yüzyılın sonlarına doğru ise milliyetçilik ideolojisine uygun olarak halk ve ulus kültürünü andıran bir anlamı ifade etmeye başlamıştır.

Kültürün sonraki anlamları daha genel, soyut ve yukarıdaki farklı yorumları birleştirici bir kullanıma işaret etmektedir. E. B. Taylor'ın (1871) "bilgi, inanç, sanat, ahlak, kural, gelenek ve herhangi diğer yeteneklerle toplumun üyesi olarak insanlar tarafından oluşturulan alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün" şeklindeki kültür tanımı, kavramın genel geçer şeklini almasında katkı sunmuştur. Taylor'ın 1871'deki bu tanımı kültürün genel olarak insanların yaşam tarzlarında oluşturdukları tüm maddi ve manevi unsurları ve değerleri içeren geniş bir tanıma tekabül etmektedir. Bu anlamda kültür, bir toplumu ifade eden değerler bütününe ve bununla beraber toplumun oluşturduğu bütün maddi ve manevi unsurlara karşılık gelmektedir (Şahin, 2020). Bir diğer tanıma göre kültür, düşünce ve davranış biçimleri ile maddi nesnelere dahil insanların yaşam biçimleridir (Macdonis, 2013). Özet olarak kültür, insanların toplumsal kural olarak oluşturdukları zihinsel ve nesnel unsurlarla değer unsuru olan her şeye karşılık gelmektedir.

Kültürle yakından ilişkili olan bir diğer kavram ise *kimlik* kavramıdır. Kimlik kavramı insanın kim ve hangi özelliklere sahip olduğuna açıklık getirmektedir. "Temel anlamda kimlik, bireyi diğerine/diğerlerine karşı tanıtmakta kullanılan soyut ve somut tüm özellikler olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle kişinin, dışsal çevreye karşı kendisini nasıl açıkladığı-kendine özgü ayırt edici nitelikleri başkalarına nasıl tanıttığı -ya da başkaları tarafından nasıl algılandığıdır." (Nar, 2019). Dışarıya karşı bir etiket veya konum olan kimlik, bireylerin başkalarına karşı öne sürdüğü ya da tanımladığı benliğin kalıplaşmış ve sosyalleşmiş halidir. Bu anlamda kimliği *bireysel* ve *kolektif* yönlerden değerlendirebiliriz. Nitekim bu ayrımı Nuri Bilgin, "Kimlik İnşası" adlı kitabında yapmıştır. O'na göre kimlik bireysel ve sosyal olarak ayrılmakta, bireysel kimlik *benlik* kavramına denk düşmekte ve sosyal kimlik ise bir gruba aidiyeti temsil etmektedir (Bilgin, 2014).

Kimliği ele alırken benlik kavramının oluşum ve gelişim aşamasına değinmek gerekir. Çünkü benlik kavramı kimliğin bir alt unsuru olduğundan dolayı çoğu zaman benlik ve kimlik kavramları eş anlamli ya da yakın anlamli olarak kullanılmaktadır (Tural, 1990). Fakat daha soyut düzeyde kalan benlik kavramı kimlik kavramı ile daha bariz bir şekilde gün yüzüne

çıkarmakta ve bireyi direkt olarak tanımlayan bir boyuta ulaşmaktadır. Nasıl ki H. Mead'ın mantığına göre benlik, kişinin başkalarına karşı örgütlenmemiş kısmı olan *Ben* ile örgütlenmiş ve toplumsallaşmış kısmı olan *Beni/Bana* evrelerinden oluşmakta (Wallace ve Wolf, 2018) ise benzer şekilde kimlik te, benliğin oluşumuyla bireysel olan tarafını, toplumsal gruplara aidiyeti içselleştirdiği ve başkalarına karşı konumunu belli ettiği zaman ise kolektif tarafını ortaya çıkarmaktadır. O halde gerek benlik gerekse kimlik salt bireysel manada değil toplumsal olarak inşa edilmektedir. Sonuç olarak bireyin benliğinin gelişmesiyle bireysel kimliği (ki benlik te sosyal düzen içerisinde gelişmektedir), bir gruba aidiyeti ile de sosyal kimliği yani kolektif kimliği oluşmaktadır. Bireysel kimlik, daha çok başkalarıyla ilişkiler bağlamında duygu, düşünce, davranış ve tutumlarımızı belirleyen bir kalıba gönderme yapmaktadır (Dalbay ve Avcı, 2018). Sosyal kimlik ise kişilerarası etkileşimde bireyin, toplumsal kategorisini öne çıkararak ve bir sosyal statüye bağlı davranışlar sergileyerek -benliğini- sunduğu yüzü veya görüntüsü olarak tanımlanabilir (Goffman, 2014). Sonuç ve genel olarak kimlik, bir tanımlama ve konumlama durumunu ifade etmektedir. Diğer bir deyişle bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve aynı zamanda diğer kişi veya gruplar arasında kendini konumlaması manasındadır (Bilgin, 2014).

Son olarak, birtakım fikirler bütünü olarak idealize edilmiş zihinsel bir yapılanmayı ifade eden ve bilinci yönlendirme aracı olarak kullanılan *ideoloji* kavramına değinmek gerekir. İdeoloji kavramı ilk kez Destutt de Tracy tarafından (Fransız filozof) 1797'de -herkese doğru düşünmenin ilkelerini öğretmek için- ortaya atılmış olan fikir bilimidir (idea-loji) (Mardin, 1997). Dolayısıyla ideoloji kavramı, burjuvazinin feodalizme karşıt olarak verdiği ilk mücadeleler esnasında doğmuş, bu mücadeleler 18. yüzyıl aydınlanmacılığının arka planını oluşturmuş ve ideoloji kavramı, bu dönemin felsefi, kültürel ortamı olan geleneksel aristokratik toplumda inşa edilmiştir (Larrain, 1995). Fakat ideoloji kavramı, her ne kadar feodal düzenin bilim dışı zihniyetine ve yanlış düşüncelere karşı üretilmiş fikir bilimi olarak vuku bulsa da günümüzdeki anlamı epistemik düzeyde çoğu zaman olumsuz olarak aksettirilmiştir. Bu olumsuz anlamı, Fransa'da Napolyon'un iktidarlığına kadar götürebiliriz. Napolyon iktidar olduğu dönemde aydınlanmacı felsefeye sahip ideologlara yetkiler vermiş (eğitim yapmaları için Ulusal Enstitü kurulmuştur) fakat daha sonrasında imparatorun sosyal ve siyasal sistemi pekiştirmek maksatlı, ihtilâl zamanındaki dinsel kurumların eğitim yapma yasağını kaldırmasıyla ideologları karşısında bulmuştur (Mardin, 1997). Bu gelişmeden sonra Napolyon tarafından "ideoloji" kavramı olumsuz anlamı çağrıştıran şekilde kullanılmış ve ideologlar metafizik yapmakla suçlanmıştır (Oskay, 1980). İdeolojiye atfedilen bu olumsuz anlam günümüze değin süregelmiştir. Aydınlar tarafından yanlış bilince karşı gerçek fikirleri savunma şeklinde ortaya çıkarılan ideoloji terimi, sonrasında yine aydınlar tarafından yanlış bilince veya yönlendirmeye sebep olduğu için aşağılanmıştır. Daha doğrusu toplumsal sistemlerin (kurumların, yapıların, rejimlerin, inanç sistemlerinin) kendini savunmasında kullandıkları düşünsel kalıplar, ideoloji kavramıyla anlamını bulmuştur. Sonrasında ve günümüz dahil kavramın akıbeti hep aynı noktaya kaymıştır.

Gelinen son noktada ideoloji kavramı farklı anlamları çağrıştırırsa da bazı tanımlamaları yapmak gerekir. Marksist görüşe göre ideoloji terimi, gerçeklerin alaşağı edilmesi, hakikatin çarpıtılması, böylece bilinç biçimlerinin bağımsızlığını kaybetmesi olan yanlış bilincin ortaya çıkması manasındadır (Marx ve Engels, 1998). Marksist perspektifi, "ekonomik indirgemecilik" sebebiyle eleştiren ve "yanlış bilinç" yakıştırmalarını sorunlu bulan Gramsci (Özdoyran, 2020) ise ideoloji kavramını hegemonya kavramı etrafında açıklamaya çalışmış, ideolojiyi iktidarların hegemonyasını kabul ettirmek (rıza temelli olarak) adına aldatıcı fikirlerin karşılığı olarak görmüştür (Sucu, 2012, Halifeoğlu, 2011). Mannheim ise iki farklı

türde ideoloji varyantı çizmiş; *kısmi ideoloji* olarak adlandırdığı ideoloji terimini, bireysel olarak karşı tarafın çıkarına uygun olmayan bir gerçeğin bilinçli olarak örtbas edilmesi, *bütünlükçü ideoloji* kavramını ise, tarihsel-toplumsal açıdan somut bir grubun veya sınıfın bütünlükçü bilinç yapılarının niteliği ve özelliği (bu nitelik ve özellik ideolojinin hakim grupların düşüncelerini sürdürme ve gerçekleri gizlemeye işaret etmektedir) anlamında kullanmıştır (Mannheim, 2002). Althusser ise ideolojiyi, adeta bireylerin her şekilde içine düşeceği bir çıkmaz olarak değerlendirerek bu kavramı, gerçek ilişkilerle kurulan imgesel bir ilişkinin tasarlanması ve bu ilişkinin maddi var oluşlarda kendini göstermesi olarak tanımlamıştır (Althusser, 2003). Diğer bir deyişle Althusser, Marx'ın aksine ideolojiyi, gerçekliği gizleyen yanlış bilinç olarak değil gerçeklik bilincini oluşturan ve şekillendiren ve bireylere içinde –iyi ya da kötü- yaşamaları için ortak bir dünya sunan kavram olarak ele almıştır (Turner, 2016). Burada Althusser'in bahsettiği üzere ideolojinin yarattığı dünya içindeki benlik, bireylerin kendi asli benliği değil toplumsal olarak üretilmiş benliktir. Fakat birey bunu hiçbir zaman fark edemez. İdeolojik benliği kendi bireysel benliği olarak kabul eder, çünkü ideoloji her bireye “özne” diye seslenir (Althusser, 2003).

İdeoloji kavramının geçirdiği anlam dönüşümünü yukarıda ele aldığımız için artık aydınlanma felsefesine özgü olan anlamı terk etmiş bulunmaktayız. Dolayısıyla bugünkü anlamda bütünlükçü bir bilinç yaratma, bilinci yönlendirme ve meşru iktidara dayanak sağlama özelliklerini taşıyan bir ideoloji terimini faydalı buluyoruz. Çünkü hangi dönem olursa olsun ideoloji ile iktidar hep yan yana olmuştur. Hatta yukarıda değindiğimiz üzere ideoloji teriminin ilk çıktığı zamanlarda bile. Bundan dolayı ideoloji ve ideolojik aygıtlar her daim hakim sistemlere, hem bir meşruiyet ve güç hem de iktidarın muhatap olduğu kitleyi bilinç düzeyinde yönlendirme aracı olarak düşünsel anlamda (Althusserci yaklaşımla bu düşüncelerin tasarımları tinsel değil maddi görünüme sahiptir) ülkü ve inanç temeli kazandırmıştır. Dolayısıyla iktidarlardan bu kadar yaygın olarak kullanılan ideolojik aygıtlar ve ilkeler, insanların yaşam tarzlarını (kültür ve kimliği) belirleme noktasında büyük etkilere sahip olmuştur. Bu şekilde yaşamak, bu şekilde düşünmek, bu şekilde giyinmek, bu şekilde inanmak ve inanca uygun bir kişilik kazanmak hep bir ideolojinin bilince gönderdiği emirlerdir. Bu durumu gerek Antik Yunan ve Roma'da gerek Orta Çağ Avrupa'sında gerekse Asya halklarında görmekteyiz. Nitekim modern öncesi toplumların hiyerarşik yapısında her sınıfın ideolojik olarak kendine biçilen şekilde bir kültürel kimlik kazanması ve gündelik yaşamdaki pratiklerinin sınıfsal olarak kesin çizgilerle ayrılması (örneğin Antik Yunan aristokrat zihniyetinde yurttaş olan ve olmayanların yaşam tarzlarının ve kaderlerinin iktidar ideolojisi tarafından çizilmesi) bu duruma bir kanıttır. Tarihin farklı dönemlerinde ideolojinin kullanılış biçimlerini ortaya koymak için Mardin'in (1997) de bahsettiği üzere “bilişsel bir ‘bütün’ yaratma çabası” dikkate alınarak ideolojik yapılanmaların açıklanması yoluna gidilmiştir.

İlkel Çağlarda İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

İdeoloji kavramı, her ne kadar on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ve on dokuzuncu yüzyıldaki politik kitle hareketleri bağlamında bir anlam kazansa da aslında hem Marx'ın hem de Althusser'in ifade ettiği gibi ideolojinin bir tarihi yoktur. Fakat ideolojinin tarihinin olmaması noktasında Althusser'in ve Marx'ın kastettiği farklı şeylerdir. Marx, ideolojiyi düşsel bir imgelem olarak nitelendirmiş, felsefeyle ideolojiye aynı anlamı atfedip metafizik kavramıyla özdeşleştirerek bir yanılısamayı ima etmek için kullanmıştır. Bu anlamda Marx'a göre metafiziğin/felsefenin dolayısıyla ideolojinin tarihi yoktur. Fakat Althusser'in bahsettiği tarihsizlik salt biçim olarak Marx'ın savına benzemektedir. Althusser'in kastettiği Marx'ın aksine olumlu bir anlamı çağrıştırmakta ve bu olumlu anlam, Freudyen yaklaşıma daha yakın

olarak (“bilinçdışı öncesiz ve sonrasızdır” önermesi) ideolojinin tarihin tüm yayılımında –sınıf mücadelelerinin tarihine binaen- biçimi değişmez olarak kendini göstermesi (Althusser, 2003) gibi bir realiteye dayanmaktadır. Dolayısıyla ideolojinin kültür ve kimlikle ilişkisini sadece modernleşme dönemleri ile sınırlı tutmak eksik bir değerlendirmedir.

O halde ilkel dönemlerden modern dönemlere değin bazı kanıtlarla ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisini ortaya koymak durumundayız. Bunu yaparken de gerek Marxüst görüşe yakın (dünyaya buğulu gözlüklerle bakma ve yanlış bilinç) gerekse Althusserci ve Freudyen anlamda (bilinç dışında bireye yaşam alanı sunan gerçekliğin imgesel tasarımı) bir izlekten yola çıkarak insanların dünyayı algılama biçimlerinin kalıplaşmış bilişsel yapısı ile bu yapının kültür ve kimliğe yansımalarını ele alan bir yaklaşım sergileyeceğiz. Dolayısıyla gerek Şerif Mardin’in “İdeoloji” eserinde (1997) gerek Mannheim’ın (2002) “İdeoloji ve Ütopya” eserinde gerekse George Bateson’ın (1936) “Naven” isimli eserinde tartıştığı gibi toplulukların kendilerine özgü (sınıfsal açıdan da düşünülebilir) bilişsel yapıya sahip oldukları fikrine binaen ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisini tartışılacaktır.

Bilindiği üzere modern öncesi dönemlerde din kurumu bilhassa sosyokültürel anlamda toplum üzerinde büyük etkilere sahipti. Dinin en temel işlevlerinin başında, toplumlara ideolojik anlamda belli bir zihniyet atfetme veya yeni bir dünya inşa etme vizyonunu sağlamak gelmekteydi (Keskin, 2004). Dolayısıyla din kurumu insanların yaşayış tarzını belirlemekte ve dinin gerektirdiği ideolojiye uygun kültürel norm ve değerler halka benimsetilmekteydi. Hatta din ideolojisinde insanların nasıl davranması, nasıl bir insan olması kısacası nasıl bir yaşam tarzına sahip olması gerektiği toplumsal roller bağlamında belirlenmekteydi. Nitekim Wach (1987), ilkel dinler dahil İslamiyet, Hristiyanlık, Budizm ve Parsizm’de² olduğu gibi her dinin şartlara uygun olarak kapsamlı bir şekilde topluma, sistemli olan ahlaki değerleri kazandırdığını belirtmiştir. Bu anlamda din, toplumu yönlendirme ve onu kendi anlayışı çerçevesinde değiştirme gücünü hep elinde bulundurmıştır (Abuzar, 2011).

Tarih öncesi ve arkaik dönemlerde insanların bilişsel yapıları daha çok tinsel ve metafiziksel anlamlarla kaplı *bilinç dışı* özelliğe sahip olduğu için aslında ideolojinin en saf ve katı biçimine bu dönemlerde rastlamaktayız. Çünkü bu dönemlerde insanlar doğa karşısında anlamlandıramadığı çoğu şeye bir ruh giydirip kutsallık atfetmişlerdir (bu yaklaşım Hegelci mantıkla öze “tin”i yerleştirmek gibi bir maksat değildir). Bundan ötürü -ideolojik anlamda- düşünceler, çok eski zamanlardan bu yana ontolojik olarak insanlara tinsel varoluşun bir parçası olarak görünmüşlerdir ve ideoloji sözcüğü bu anlamda gerçekleri gizleme işleviyle *kolektif bilinç dışı* olanı kastetmiştir (Mannheim, 2002). Bu sebepten ötürü tinsel varoluşun bir parçası mahiyetinde bilinç dışı düşünce olarak ortaya çıkan ideolojik görüngüyü, ilkel dönemlerin bir özelliği olarak ele almak mantıklı bir izahıdır. İdeolojik görüngüyü ise kutsal olanın tezahürlerinde aramak gerekir. Bu da demek oluyor ki ideolojinin/kolektif bilinç dışının, kutsalın tezahürleri olarak kültür ve kimliği şekillendirme serüveni arkaik dönemden beri var olagelmıştır. Çünkü beslenmeden cinsel hayata ve çalışmaya değin her nesnel görünümün ayinsel bir değerinin olması, kültürün en arkaik düzeylerinde insan olarak yaşamının dinsel bir eyleme tekabül ettiğini kanıtlamaktadır (Eliade, 2018).

Eliade’nin bu çıkarımı önemli bir noktadır. Çünkü kutsallığı zihinde oluşturan dinsel ideoloji insanların toplu olarak benzer şekilde yaptıkları eylemlere etki etmektedir. Örneğin

² “Zerdüş’tün kurduğu dine Batı’da “Zoraastrianizm” veya bu dindeki tanrı için kullanılan Ahura Mazda ismine istinaden “Mazdeizm” veya ülkeye atfen “Parsizm” denir” (Erbaş, 2000: 270).

paleolitik insanlar tarafından bütün Avrasya’da, Doğu Avrupa’da, Melanezya’da, Kaliforniya Kızılderililerinde vb. yaygın olarak icra edilen “halka biçimindeki dans”, öldürülen hayvanın ruhunu yatıştırmak ya da avın çoğalmasını sağlamak için avcılar tarafından dinsel ideolojilerine uygun olarak yapılan bir ritüeldi (Eliade, 2018). İlkel insanların ideolojik görüngüsüne bir diğer örnek olarak totemizm inancının tezahürlerini verebiliriz. Bu ilkel dinde totemler (bitki, hayvan vb nesnelere) hem klanın sembolü hem de kutsallık atfedilen dinin maddi temsilidir. Bu inanç sisteminde toplum ilk olarak kendi sembolü olan totemini oluşturmakta (nesnelere kutsallık atfederek) daha sonrasında ise bu kutsal din haline getirerek tapınmak eylemini gerçekleştirmektedir (Sağlık, 2019). Dolayısıyla bu durumda din aslında toplumun kendisi olarak tezahür etmektedir (Durkheim, 2011). Burada bahsi geçen dini zihinsel yapılanma (ideolojik yapılanma), direkt olarak toplumun kendisine tekabül ettiği için hem toplumun ayinsel pratiklerini/yapıyı ettiklerini hem de bireyin kolektif kimliğini belirlemektedir. Verilen örneklerde bahsedildiği gibi bu dönemlerde yapılan eylemlerin rasyonel gerçeklikle alakası olmamakla birlikte bu ayinsel pratiklerin kutsallık gereği zihinlerde bilinç dışı bir yerde anlam bulduğu ve bu bilinç dışı durumun da nesnelere kutsallığı zihinlerde oluşturan ideolojik yapılanmaya denk düştüğü aşikardır. Dolayısıyla kısmen de olsa Marx’ın “yanlış bilinç” kavramsallaştırması ve Althusser’in insana dair “ideolojik hayvan” yakıştırması (gerçeğin imgesel tasarımı tarihin her döneminde geçerlidir) burada önem kazanmaktadır.

İlkel dönemlerden verdiğimiz bu örnekler ideolojinin tam manasını vermemekle birlikte ilk yapılanmayı anlamamız açısından önemlidir. Artık ideolojinin daha kategorik ve sınıfsal düzeyde kendini gösterdiği tarihsel bazı olgulara bakabiliriz. Kategorik veya sınıfsal düzeyde bir açıklamayı yaparken ideolojinin siyasi yapılanmalarla yakından alakalı olduğunu belirterek işe koyulmamız gerekir. Nitekim politik olanın uygulama alanı halk ve bu uygulamanın amacı da insanları belirli bir ideoloji etrafında toplamak olduğu için siyasi değişimle bu değişime bilinç düzeyinde ülkü ve inanç temeli sağlayan ideolojik yapılanmayı birlikte ele almak gerekir. İnsanlık tarihinde belirli ideolojik fikirler eşliğinde siyasi üstünlük kurma çabası, avcı-toplayıcı ayrımı (belirsiz olmakla birlikte) bir kenara bırakılırsa, çok eski bir geçmişe dayanmaktadır. Barnard (2015) bu anlamda *verilmiş* ve *kazanılmış* olarak iki tür siyasi yapılanma olduğunu, verilmiş iktidarın tipik örneğine Afrika toplumlarındaki *şeflik* sisteminde, kazanılmış iktidarın örneğine ise Melanezya’daki “iri adam” siteminde rastlanıldığını ifade etmiştir. İmparator Caligula, Hobbes, Grotius ve Aristo gibi düşünürlerin toplumsal yaşam ve insanların kimliği üzerine yaptıkları analizlerin mantığını açıklayan Rousseau’ya (2018) göre nasıl ki çoban sürüsüne göre üstün bir yaratılışa ise, insan sürülerinin çobanı mahiyetindeki şefler de tebaalarından daha üstün bir yaratılışa sahiptir. Demek ki ilk toplumların ideolojik dünyalarında kabile şefleri çoban (Kralın Tanrı olduğu gibi) halk ise koyun hükümdedir. Dolayısıyla çoban kendi üstün kimliğini kabullenerek ve bunu gayet tabi bilerek yaşar ve halk ta aynı şekilde koyunluğunu –tamamen pasif bir kabulleniş olmamakla birlikte- tabi kimliği belleyerek yaşamını sürdürür. O halde bu yaşam tarzlarına göre şekillenen kültürlerin oluşumu da en az bu kimliklerin kabullenilişi kadar tabidir. Burada *siyasi ideolojinin*, aynı zamanda bu kabile şeflerinin erkek olması nedeniyle *ataerkil ideolojinin* ve pek tabi ki bu dönemde her iktidarın tanrılarıyla var olduğu gibi şefleri de tanrı veya tanrının temsili mahiyetinde görürsek, *dinsel ideolojinin* bir arada olduğunu görürüz.

Neolitik çağda toplayıcı konumdaki kadının üretim sürecinde oynadığı başat rolünden ve soy zincirinin kadına göre belirlenmesinden dolayı yaşanan anaerkil dönemi (Duman, 2012) bir kenara bırakırsak, bu üç ideolojiyi yani siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojiyi tarih boyunca hep bir arada görmek mümkündür ve birbirinden ayırmak ta açıkçası mümkün değildir. Örneğin

Hint-Avrupa dilinde (deiwos: gök) Tanrı düşüncesinin kozmogoni ve ataerkillikle uyumlu olması ve aynı şekilde Hint-Avrupa toplumunun yapısında dinsel ideolojinin -rahipler, savaşçılar ve hayvancılar/çiftçiler- olarak üçlü işlevinin (tanrıların farklı güçleri) bulunması (Eliade, 2018), bu durumu kanıtlar niteliktedir. Başka bir kanıtı ise bazı Orta Asya halklarında görülen *anahanlık* (anaerkil) ve *babahanlık* (ataerkil) sistemlerinin siyasi ve dinsel alanlarda iktidarı elde etmek için giriştikleri ideolojik savaşta bulabiliriz. Orta Asya Türklerinden Yakutlarda ve Oğuzlarda ilk olarak görülen *Şamanlık* dininde Anahanlık sisteminin yani kadının kuralları, Şamanlıktan sonra ortaya çıkan *İl* dininde anahanlık ve babahanlığı uzlaştırıcı olan barış dininin kuralları, en son oluşan *İlhanlık* dininde ise babahanlık sisteminin yani erkeğin kuralları geçerli olmuştur (Kıvılcımlı, 1980). Bu dinlerin hakimiyet kurma çabaları, aynı zamanda anahanlık ve babahanlık ideolojilerinin iktidar savaşı anlamındaydı. Savaşı kazanan ideolojinin kuralları hem din ve siyasi hakimiyet üzerinde hem de toplumsal kültür ve kimlik üzerinde etkili olmuştur. Dolayısıyla tanrıların ve tanrıçaların kültürel ve kutsallık biçimleri anahanlık veya babahanlığa göre değişiklik göstermiştir. Aynı şey Türklerden çok daha önce YANG (uğurlu, yüce, sağ ve erkeği temsilen) ve YEN (uğursuz, alçak, sol ve kadını temsilen) olarak dikotomik bir yapıya giren ve Türkleri de bu hususta etkileyen Çin'de de mevcuttu (Kıvılcımlı, 1980). Aslında ideoloji, kültür ve kimlik arasındaki bağın en net örneklerinden birisi burada karşımıza çıkmaktadır. Yani ideolojiye göre şekillenen kültür (örneğin anahanlık dönemlerinde erkeklerin kendilerini kadın şekline sokarak ve kadın taklidi yaparak tanrıçalara yaranmaya çalışması) ve kimlik (erkeklik ve kadınlık kimliklerinin değer tanımı) olguları ortaya çıkmaktadır.

Bahsedilen kanıtlarda okunduğu üzere siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojinin kesiştiği ve birbirlerini destekleyerek günümüze değin bir birliktelik sergiledikleri gerçeği vuku bulmaktadır. Bu birliktelik formu iç içe geçmiş biçimde tarihin her döneminde kendini farklı şekillerde göstermiştir. Dolayısıyla artık bu gerçekliği çok iyi bildiğimiz için ideolojiye dair değerlendirme yaparken siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojiden oluşan birliktelik formunu dikkate alarak açıklama yapmak durumundayız. Birliktelik formuna tekabül eden total bir ideoloji teriminin yeni bir toplum düzenini yaratma maksatlı sınıf düzeyinde ayrışmaya giden yolda daha sistematik biçimde nasıl işlediğine de bakmak gerekir. Çünkü toplumun içine sınıf ve imtiyaz kurdu girdiği takdirde eşitlik ve özgürlük kavramları sorunlu hale gelmektedir (Kıvılcımlı, 1980).

Modern dönemde sınıf kavramı her ne kadar işlevsiz olarak görülse de modern öncesi dönemi analiz etmemiz ve sınıfların ayrılmasına düşünsel zemin hazırlayan ideolojinin kültür ve kimlikle ilişkisini anlayabilmemiz için elzemdir. Öncelikle özel mülkiyetin gelişmesiyle birlikte artık sınıf düzeyinde bir ideolojik yapılanmanın geliştiğini fark etmek gerekir. Fakat fark etmemiz gereken daha önemli bir nokta ise insanın insana hükmetmesi yani egemen ve tabi ilişkisidir. Çünkü yöneten ve yönetilenler, mülk sahibi ve mülksüzler, üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar, erkeklik ve kadınlık, hep egemen ve tabi sınıflar bağlamında ortaya çıkan düalist yapılarıdır. Bu düalist yapıların insan yaşam biçiminin doğal hali hatta Tanrının buyruğu olduğuna kanaat getirmek ise ancak eşitsizliğin normalliğine kılıf mahiyetinde ortaya çıkarılan ideolojinin tüm zihinlerde yer edinmesiyle gerçekleşebilir. Aksi takdirde köle efendisine, serf feodal beyine, işçi kapitalist amirine, kadın erkeğe karşı gelirdi. Fakat bu düalist yapının yani eşitsiz paylaşımın normal olarak kabul edilmesinin ilk adımı ideolojik değil zor kullanma edimidir. İlk olarak zor kullanıp belirli bir kesimi tabi konuma getirme daha sonrasında ise yeni oluşan yapının devam etmesi için ideolojik kılıf giydirme süreçleri işlemiştir. İdeolojik kılıf giydirme kadercı bir anlayışı ve Tanrının insanlara biçtiği yaşam

şeklinin bu olduğunu kabul etmeyi gerekli kılmıştır. Tam da bu yüzden Tanrı ile kralın ortak yönleri vardır. Bazen kral tanrı bazen de tanrı kral olmuştur. Eğer ideolojik bir kılıf olmasaydı tarihin her anı insanların birbirlerine üstünlük kurma mücadelesiyle geçecekti. Bu kanlı mücadelenin sonunda da insanlığın sonu gelebilirdi. Çünkü insan doğası çoğunlukla akılcı değil iradidir. İradi olma durumu ise ideolojik düşünmeyi her zaman gerekli kılmıştır. Bu iradi hareket etme (toplumsal olarak) durumu tarihin her döneminde değişmez olarak aklın ikinci konumda ve Schopenhauercu³ anlayışla açıkçası aklın iradenin hizmetçisi konumunda olmasına sebep olmuştur. Bu sebepten ötürü Feuerbach kökenli olarak Marx'ın 1844 El Yazmaları'nda iddia ettiği gibi ideolojiyi, gerçekliğin üstünü örterek toplumsal yabancılaşmaya sebep olan yanlış bilinç olarak değil daha ziyade tarihin her döneminde var olup insan doğasına uygun olarak gelişen gerçeklikle ilişkinin imgesel tasarımı olarak ele almak (Althusser, 2003) daha faydalı olacaktır. Sonuç olarak daha çok aklı ikinci plana atarak iradi hareket etme durumunda olan insanların egemen ideolojileri kabul etme yönünde eğilimi her zaman olmuştur.

Antik Yunan ve Roma'da İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

Mevzu bahsimiz modern öncesi dönem olduğundan dolayı Marx'ın "Alman İdeolojisi" isimli eserinde bahsettiği egemen sınıfın bilinci belirleme noktasındaki fonksiyonuna değinmek gerekir. Marx bu eserinde, egemen sınıfın ideolojisinin her çağda egemen fikirler olduğunu yani toplumun egemen maddi gücüne sahip olan sınıfın aynı zamanda onun egemen entelektüel gücünü oluşturduğunu, böylece maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfın zihinsel üretim araçlarını da kontrol ettiğini ve zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirlerinin tamamen egemen sınıfa tabi olduğunu (Marx, 1998) dile getirmiştir. Diğer bir deyişle kabul etme/tanıma, kabul etmeme/tanıma olarak tanımlanan egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisi olarak (Althusser, 2003) toplumsal zihniyeti belirleme noktasında holistik açıdan işlevseldir. Bu açıdan bakıldığında kısmen de olsa Marx'ın bahsettiği "egemen ideoloji, egemen sınıfın ideolojisi" önermesine binaen egemen (yukarıda bahsedildiği üzere bu sınıf siyasi, dinsel ve ataerkil ideolojinin birliktelik formunu temsil etmektedir) ve tabi sınıf olguları, bize egemen ideolojinin alt sınıfın zihni yapısını ve dolayısıyla kültürü ve kimliği etkileme noktasında –tek taraflı deterministik indirgemeci yaklaşım reddedilmekle beraber- teorik bir zemin sunmaktadır. Egemen ideolojiden ve bu ideolojinin belirleniminden bahsetmemizin sebebi ise zeitgeist⁴ göre değişen ideolojilerdir. Dolayısıyla modern öncesi dönemde başat olan ideolojik yapıların kültür ve kimlikle ilişkisi bağlamında ele alınması mantıksal bir çerçeve oluşturmaktadır.

İdeolojinin ilk biçimlerine dair söz açılınca akla ilk olarak Antik Yunan ve Roma'nın gelmesi, sorgulanması gereken bir noktadır. Aşağıda da görüleceği üzere bu ilişkiselliği ortaya koymak adına ilk biçimlenişin izlerini Antik Yunan ve Roma'da gözlemleyeceğiz. Fakat bu hususta neden bu iki uygarlığın ele alındığını belirtmek gerekir. Aksi takdirde okuyucuların kafasında soru işaretine sebep olacaktır. Birincisi ideolojik olarak devleti bir biçime sokma girişimleri Yunanlılarda açıkça sezilenmiştir ve üst belirlenim (aristokrat sınıf) alt sınıfın (yurttaş olmayan köleler, kadınlar, zanaatkarlar, tüccarlar vs) yaşam tarzına hükmetme yetkisini kendisinde bulmuştur. Açıkçası burada ideolojik ve kültürel kimlik olarak ayrışma nettir. Fakat denebilir ki Hint-Avrupa ideolojilerine ve siyasi yapılarına ilişkin başka medeniyetler de

³ Schopenhauercu bakış açısı hakkında bir tartışma için Jorge Larrain'in "Ideology and Cultural Identity (İdeoloji ve Kültürel Kimlik)" kitabına bakınız.

⁴ Çağın ruhu.

mevcuttur. Buna verilecek cevap ve esasen ikinci nedenimizi de açıklayacak olan Yunan ve dolayısıyla Roma'nın diğer medeniyetlerle olan ideolojik alan ayrışmasıdır. Bu ideolojik ayrışmaları şu noktalarda yakalayabiliriz: Romalılar tarihsel ve milli açıdan düşünürken Hintliler masalsı ve evrensel biçimde düşünmektedir; Romalıların ampirik, görelileştirici, siyasi ve hukuki düşünme biçimi karşısında Hintlilerin felsefi, mutlak, dogmatik, ahlaki ve mistik düşüncesi yer almaktadır (G. Dumezil'den akt. Eliade, 2018). Dolayısıyla düzeni değiştirme veya düzen kurma konusunda rasyonel sorgulama ve ideolojik savaşım Antik Yunan ve Roma'da daha fazla göze çarpmaktadır. Aristokrat yönetim şeklinin, tabandan bir ayaklanmaya sebep olan Fransız Devriminin, burjuva ayaklanmasının, sekülerizmin, aydınlanma felsefesinin ve genel manada kapitalist ideolojinin yeri de işte bu yüzden Avrupa'dır. Neticede ideolojiyi bilhassa siyasi manada devrimi getirecek mahiyette ele alacak olursak ideolojinin ilk izlerini de Avrupa'da aramız gayet doğal bir mevzudur. Nitekim demokrasi gibi tanımlanması ve uygulanması zor bir sistemin de yine Avrupa menşeli olarak diğer coğrafyalara ihraç edilmesi (Esposito ve Voll, 1998) başka bir haklı sebebidir.

Bu açıklamalardan sonra ilk olarak Antik Yunan'da yönetenlerin yönetilenlerin kaderlerini nasıl çizdiğine bakmak gerekir. Bu dönemde her şeyden önce vatandaş olan ve olmayan ayrımı ve kölelik sistemi hakim olmuştur. Aristo'ya göre performansı bedeninin kullanımına bağlı olan kölelerin tek katkıları da yine bu bedeninin kullanımını ve doğaları gereği köle olmak zorunda olan bu kişiler için en iyi şey tabi olmaktır (Touchard, 1961). Diğer bir ifadeyle köle, ontolojik olarak başkasına ait olmak ve başkası tarafından kültürel kimliği belirlenmek zorundadır. Bu kadar çok kölenin bu kadar az olan ayrıcalıklı sınıfa karşı ayaklanmamasının tek sebebi ise kendi köleliklerini onlara kader olarak benimseten ideolojik yapıdır. Diğer bir deyişle, Nietzsche'nin de ifade ettiği gibi acılara karşı yaşamı koruyan ve çaresiz kölelerin iktidara olan umutlarını ayakta tutan yapı ideolojidir (Larrain, 1995).

İdeolojik olarak köle olmak bilinçten yoksunluk anlamındadır. Akılsızlığını ve kaderini kabullenen köleler ise kendi kimliklerini zihinlerinde çoktan kabul ettikleri için bir isyanın ve karşı koymanın mümkün olmadığı bir dünyada sefilce yaşamak zorunda kalmışlardır. Kölelerin bilinçsizliğinin en iyi göstergesi Spartalılar ve onlara hizmet etmek için var olan köle Helotlar arasındaki ilişkidir. Spartalılar Helotların isyanını engellemek için onlara türlü oyunlar düzenleyip en güçlülerini öldürme yoluna gitmişlerdir. Örneğin "Spartalılar bu köleler arasında en yiğitlerini seçmişler, onlar ise özgürlüklerini kazandıklarını sanarak başlarına çelenk takmış ve tapınakları dolaşmışlar ama az sonra sayıları iki bini bulan bu köleler ortadan yok oluvermişler, kimse de ne o zaman ne daha sonra nasıl öldürüldüklerini anlamamıştır" (Gözlü ve Yılmazcan, 2017). Bu oyunlar dahil kölelerin birlik oluşturmalarını engelleyen her türlü fiziksel ve ideolojik yaptırım onların kaderlerini, kültür ve kimliklerini belirlemiştir. Diğer bir deyişle ayrıcalıklı sınıfın düşüncesi kölelere bir yaşam alanı biçmiştir ve köleler bu yaşam alanının içinde soluk almaya çalışmıştır.

Antik Yunan'da kölelik doğal bir durum olarak kabul edilmiştir ve bazı insanların köle olmak için dünyaya geldiği ve Tanrı tarafından da kaderin bu şekilde çizildiği kabul edildiği için açıkçası insanların kölelik durumu sorgulanmaya bile değer görülmemiştir. Platon, olası köle isyanlarını önlemek için farklı dillerdeki köleleri seçmeyi önererek bu perspektifle, kölelerin durumunun önemli ölçüde değişebileceğini ve statülerinin, onlara sağlanan korumanın insancılaştırılabileceğini fakat her halükarda onların siyasi düşünceden mahrum olmaları gerektiğini, Aristoteles ise köleleri birer canlı araç olarak belirleyerek doğarken kiminin emir vermek, kimininse emirleri yerine getirmek görevlerine sahip olduğunu ifade etmiştir (Touchard, 1961, Aristotle, 1924). Ayrıca Zanaatkarları bile işçi olarak niteleyen

Aristo, her türlü aşağılık işten, yani kölelerle kamu hizmetindeki diğer işçilerin yaptığı işlerden kurtulmuş kişilere özgü bir yurttaşlık kavramı çizdiği için, en iyi devleti, işçiyi yurttaş yapmayan devlet olarak tanımlamıştır (Aydoğan, 2000). Dolayısıyla hakim ideoloji insanlara bir kimlik ve yaşam çerçevesi biçmiştir: köle ve köle olmayan, yurttaş olan ve olmayan şeklinde. Aynı zamanda insanların tüm yaşamlarını nasıl geçireceklerini, yasal haklarının nerede başlayıp nerede biteceğini, günlük hayatlarında ne gibi faaliyetleri yerine getireceklerini, serbest zamanlarını nasıl kullanacaklarını kesin sınırlarla belirlemiştir. Yani insanların kültürel faaliyetlerini de belirleme diktesini vermiştir. Örneğin Aristo ve Platon, antik çağda kölelerin, beden işçilerinin, zanaatkarların ve tüccarların serbest zamana sahip olamayacağını, çünkü bu zamanın sadece özel bir sınıfa ait ve devlet meselelerinin çözüldüğü aynı zamanda sanat, edebiyat ve felsefeye ayrılan bir zaman dilimi olduğunu söylemişlerdir (Aydoğan, 2000). Buradan da anlaşıldığı üzere serbest zamanlarda icra edilecek bazı kültürel faaliyetlerin sadece belirli bir sınıfa has olduğu fikri hakimdir. Diğer bir deyişle sınıfsal olarak kültürel ayrışmayı reva gören egemen ideoloji, bazı kültürel uğraşların (siyaset, sanat, edebiyat ve felsefe gibi) sadece üst sınıfa özgü olduğunu, Tanrı tarafından kendilerine üst sınıfta olma ayrıcalığı verilmiş olanların bu gibi entelektüel faaliyetlerle uğraşabileceğini, kafası çalışmayan sınıf olarak görülen köleler, işçiler, zanaatkarlar ve tüccarların bu ayrıcalıklardan tamamen mahrum olması gerektiğini emretmiştir. Hatta Platon gibi felsefeciler, eğitimden müziğe spordan şiiere ve masala kadar her türlü kültürel faaliyetin ölçüsünü ve içeriğini belirleyerek, örneğin masallar konusunda Tanrılara ve büyüklere karşı gelmeyi içermeyen masalların çocuklara anlatılmasının ve bu masallarla büyütülmesinin doğru olduğunu savunmuştur (Aydoğan, 2000). Aynı şekilde Aristoteles (1987), “Poetika” isimli eserinde insanlara dair kültür ve kimlik öğelerinin nasıl olması gerektiğini dil, düşünce, karakter, sanat ve estetik bağlamında uzun uzadıya tartışmıştır. Böylece hem kültür hem de kimlik bağlamında katı bir belirlenim yaratılmıştır. Köleliğin ve hizmetkarların zamanı sadece üst sınıfa hizmet etmek maksatlı harcandığı için ayrıcalıklı olmayan sınıfın kültürel bir kimlik yaratması pek mümkün olmamıştır.

Bunun yanında kadınların da yurttaş olmadığı ve diğer köle ve işçilerle yaklaşık aynı değerde ve statüde olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim Aristo (1987), bir kadının aşağı değerde kölenin ise tüm değersiz konumda yaratıklar olduğunu söylemiştir. Bu dönemde yurttaş olmayan ve oy kullanamayan kadının şahsi olarak yasal işlemlerini yapması yasaklanmış, toplumsal ve siyasi mecrada soyutlanmış, erkeklerle aynı statü ve eğitime sahip olamamış, kendi bireysel alanlarına hapsedilerek polis devletindeki yeri evleri olarak belirlenmiştir (Çolakoglu, 2015). Yine Antik Yunan’da çocuklara da daha doğmadan kimlik biçilmiş ve açıkçası sınıfsal anlamda soylu doğan çocuk soylu, köle olarak doğan çocuk ta köle olarak kalması gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Platon’un ideal devletinde insanlar yönetici sınıf, askeri sınıf ve emekçi sınıf olarak ayrılmış ve bu sınıflardan bazılarının (memur, filozof, soylu ve asker) mayasında altın, diğer sınıfların (emekçi sınıf) mayasında ise demir ve tunç olduğu belirtilmiş ve çocuklarında bu mayaya göre yaşayacakları ifade edilmiştir (Aydoğan, 2000). Dolayısıyla kadına ve çocuğa da bir değer ve kimlik biçilmiştir. Sonuç olarak Antik Yunan’da kültür ve kimlik, yurttaş olmayanları daha iyi idare eden diğer bir deyişle koyunları daha iyi güden üst sınıf tarafından somut ve soyut (ideolojik) olarak yaratılmıştır.

Antik Yunan’dan kültürel alt yapısını alan Roma’da ise yine kölelik ve yurttaşlık kavramı var olmaya devam etmiştir fakat biraz daha farklı olarak. Roma’nın sınırları genişlediği için sınıf sistemi artık Antik Yunanda olduğu gibi doğuştan sahip olunan ve kan bağına dayalı kaderci bir anlayıştan ziyade daha çok mülkiyete ve hukuka dayalı bir hal almıştır. Dolayısıyla

gerek Platon gerekse Aristo tarafından yerilen mülkiyet Roma’da daha fazla kutsanmıştır. Zaten genişleyen etnik yapıyı bir arada tutmak Antik Yunan mantığıyla zor olmuştur. Yine de yabancılar ve köleler yurttaş olarak sayılmadığından bu kişilerin hakları yok sayılmıştır. Fakat daha sonrasında sınırların genişlemesiyle yabancılar da yurttaş olma hakkı elde etmiştir. Roma siyasi ideolojisinde ortaya çıkan cumhuriyetçilik ve imparatorluk sistemlerinde var olan yurttaşlık, meclis, özel mülkiyet gibi kavramlar aynı zamanda modern dönemin çekirdek kavramlarını oluşturmuştur. Açıkçası mülkiyetin artan önemi rekabete dayalı kapitalist ideolojiye, krala bağlı imparatorluğun genişlemesiyle oluşan yurttaşlık sisteminin de ulus devlete temel oluşturduğu aşikardır.

Roma ilk olarak site şeklinde daha sonra ise imparatorluk olarak siyasi yapısını kurmuştur. Antik Yunan’a göre kültürel yönden ziyade askeri ve hukuki zihniyete sahip bir toplum olarak ortaya çıkmıştır. Yine aristokrat sınıfa dayalı olarak kurulan Roma’da demokrasi yerine cumhuriyet sistemi ve daha sonrasında ortaya çıkan krallık sistemine dayalı imparatorluk sistemi geçerlik kazanmıştır. Aristokrat sınıf Roma’nın her iki sisteminde de büyük oranda geçerli olmuştur. Yani egemen ideolojinin hükmetme, değiştirme ve dönüştürme hakkı hala var olmuştur. Yalnız Antik Yunan’daki kadar katı ve tek belirlemci olarak değil. Ayrıca Roma’da devlet yapısı yine sınıflar kapsamında şekillenmiş ve yurttaş kavramının içeriği biraz daha genişlemiştir.

“Roma’da *Patriciuslar* “tam hukuklu vatandaş” olarak tüm haklardan faydalanırken diğer taraftan vatandaş olmayanlardan, yabancıardan ve kölelerden farklı olarak *Plebler* vardır. Plebler Roma toplumunda çoğunluk ama ikinci sınıf vatandaş konumunda, hukuki ağırlık sınırlı bir alanına dahil olan kesimdir. Plebler yabancılar ya da köleler gibi tamamen vatandaşlık hakkından yoksun olmamakla birlikte *Patriciuslar* gibi tam vatandaşlık hakkına da sahip değillerdir.” (Demir, 2019). Fakat plebler giderek daha fazla hak talep etmiştir ve ardından güçlenerek daha fazla hakka sahip olmuşlardır. Bunun sebebi ise Roma’nın ideolojik yapılanmasında aristokrat sınıfın soyluluğu değil mülkiyeti baz alarak bir kategori oluşturmasıdır. Bu mülkiyet anlayışı ise zanaatkar ve esnaflardan oluşan pleblerin zamanla ekonomik olarak güçlenip *patriciusların* karşısına dikilmesine sebep olmuştur. Diğer bir sebebi ise; tam yurttaşlık hakkına sahip olan *patriciusların* Roma’nın askeri gücünü ellerinde bulundurmaları, ordunun bu sınıftan oluşması ve zamanla askerlik yapacak eleman bulmakta zorlanmaları nedeniyle nüfus olarak çoğunlukta olan pleblerden asker devşirmeleridir. Böylece askeri olarak ta nüfus sahibi olan plebler devlet yönetiminde daha görünür olmuşlardır.

Pleblerin hak elde etmesi uzun bir süreç almıştır ve açıkçası yine de aristokrat sınıfın tüm haklarını elde edememişlerdir. Plebler bile bunca nüfusuna ve çabasına rağmen Roma aristokrasisi içinde tam olarak yer alamamışken kölelerin ve kadınların böyle hakları elde etmeleri imkansız olmuştur. Kölelerin kaderi Antik Yunan’da olduğu gibi tamamen efendisinin elinde bulunmuştur. Köleler efendisinin kendilerine bağışladığı özgür azatlı kimliğini kazansa da tam ehliyetli olma konusunda ancak nesiller sonrasında özgür yurttaş hakları verilmiştir. Fakat yine de kölelikten gelenlere hep bir aşağılanmayla bakılmıştır. Aslında Greklerle bu noktada tarihi bir ayrılma olmuştur. Çünkü Antik Yunan’da kölelerin efendisi tarafından azat edilmesi diye bir uygulama mümkün değildi ama Roma en azından kölelere efendisinin kararı doğrultusunda böyle bir hakkı tanıdı (Colognesi, 1993). Bunun sebebi ise yine ideolojiktir. Çünkü gerek Julius Caesar’ın çıkardığı *Lex Julia* kanununun gerekse imparator Caracalla’nın Antonine Anayasasının farklı eyaletlerdeki yabancılarla yurttaşlık hakkının vermesinin asıl nedeni vergi alınacak insanların sayısını arttırmaktı (Demir, 2019) ve bu mantık kölelere yurttaşlık hakkı tanınmasının sebebiyle benzer mantığa dayanmıştır. Ayrıca köleler en

nihayetinde yurttaş oldukları takdirde imparatorluğun işine yaramış ve içlerinden özellikle güçlüleri istedikleri şekilde kullanmışlardır. Kölelerin azat edilmesi bir imparatorluk halinde örgütlenen Roma'nın sayıları çoğalan kölelerden faydalanmasına ve şehir devletlerini genişletmelerine yaradığı için üst sınıf tarafından azatlama sistemine engel olunmamış, aristokrat sınıfın kontrolü doğrultusunda uygulanmış ve sıkıntı olduğu takdirde azatlamada kısıtlama yoluna gidilmiştir (Colognesi, 1993). Nitekim kölelere özgür oldukları sanısı verilerek gerçekte yine alt tabakanın tutsak bireyleri halinde bir yaşam sunulmuştur. Köleler hala köle kimliği dışında hiçbir özelliğe sahip olmamışlardır. Her ne kadar efendilerine köleleri azat etme hakkı verilse de köleler tam olarak yurttaşlığı yani özgürlüğü elde etmeleri neredeyse imkansız süreçlerden geçmiştir. Roma'nın kısmen yıkılması sonrası gelen feodal sistemde de bu sefer *serf*⁵ olarak lordlara hizmet etmişlerdir.

Antik Yunan'a göre Roma aristokrasisinde değişen şey yönetim erkinde yurttaş olanların değil mülkiyet esasına göre aristokrat sınıfa dahil olmuş zenginlerin yer almasıdır. Bilindiği üzere Roma imparatorluk dönemine girdikten sonra toprakların genişlemesine binaen yurttaş olanların sayısı artmış ve yurttaşların devlet yönetiminde söz sahibi olması imkansızlaşmıştır. Dolayısıyla kendisini yenileyen aristokrat sınıf, yurttaşlığı sadece imparatora hizmet eden kişiler olarak belleyip yurttaşlığın mahiyetini değiştirmiş, böylece Roma, farklı kültürlerden insanlara hitap eden yurttaşlık temelinde büyük bir imparatorluk haline gelmiştir. "Yurttaşlık statüsünün bu derece yaygınlaşması, getirdiği avantajların da kaybolmasına, anlamını yitirmesine neden olmuştur. Böylece imparatorlukla birlikte yüzlerce yıllık mücadele ile elde edilen haklar yerinden edilmiş, bu hakların temsil edildiği pek çok kurum imparatorun şahsında toplanmaya başlamış, geri kalanları da işlevsizleştirilmiştir." (Demir, 2019). Ayrıca yurttaşların çoğalmasıyla oy kullanma hakları ellerinden alınarak sembolik bir hal kazanmış, genişleyen sınırlarıyla Roma, farklı kültürlerin erime potası mahiyetindeki bir karışımı temsil etmiştir (Colognesi, 1993). Görüldüğü üzere Antik Yunan ideolojisindeki yurttaş kavramı Roma'nın siyasi anlayışı ve aristokrasisi tarafından tekrar düzenlenmiştir ve içeriği de kendi anlayışları çerçevesinde şekillenmiştir. Kendi bünyesindeki diğer halklar da dahil etnik toplulukların çoğu kendisini Romaio (Romalı) olarak adlandırılmış ve farklı etnik yapıdaki halklar Romalılık ideolojisi sayesinde bir arada tutulmaya çalışılmıştır (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010). Farklı kültürleri bünyesinde toplamaya izin veren imparatorluk günümüz ulus devletlerindeki gibi ulus bilincini Romalı üzerinden inşa ederek yeni bir siyasi sistemin tohumlarını atmıştır. Bunun mirası ise ulus devletlere geçerek kendini göstermiştir. Yani monarşiye dayalı ve sınırları içerisinde bulunan yurttaşlara hitaben yeni bir kültür yaratma ve kimlik giydirme ideolojisi, aynen milliyetçiliğin yaratılması gibi bir duruma benzer şekilde gerçekleşmiştir.

Ayrıca Roma'nın hukuki ve askeri zihniyeti şehir yapılarına ve mimariye de yansımıştır. Roma ve Efes şehirleri arasında yapılaşma bakımından benzer yönler olmakla birlikte daha sonrasında Roma'ya özgü yapılar ortaya çıkmıştır. Romalıların gelişinden önce inşa edilen yerel örnekler bile, daha sonra sahne binalarının eklenmesiyle değiştirilen Romanize Yunan tiyatroları gibi bazı eklemeler ve değişiklikler ile bir Roma karakteri kazanmıştır (Çinici, 2006). Romalıların geleneğe ve hukuka vurgu yapmaları onların kültürel yapılarını da etkilemiş, yapılarını entelektüel ve estetik olmaktan ziyade faydacı yönü dikkate alınarak askeri, hukuki ve disiplinli tek tip yapı şeklinde inşa etmişlerdir. Romalılar yeni bir kent kurarken ilk olarak dikdörtgen şeklindeki kentin sınırlarını belirler, onu duvarlarla çevirir, kenti bu alanın sınırları içinde sıkı bir düzene göre geliştirerek hamamları, kemerleri, arenaları ile bütün kentleri birbirine benzer olarak inşa ederlerdi (Mazi, 2008). Fakat daha sonrasında imparatorluğun

⁵ Serflik, etimolojik olarak Latince dilinde köle anlamını taşıyan "servus" sözcüğünden türetilmiştir (Huberman, 1982).

genişlemesiyle birlikte Romanize yapıların, devletin her tarafına sirayet etmesi zorlaşmıştır. Dolayısıyla ideolojik düşüncenin yapıya yansımaları giderek azalmıştır. “M.Ö. II. yy’ın sonlarından başlayarak, bir kent devleti için oluşturulmuş olan cumhuriyet ideolojisi çözülmeye başlamış, Latinlere ve diğer İtalyanlara yurttaşlık hakkının tanınmasıyla birlikte, Roma yurttaşlığı değerini, dolayısıyla da ideolojik işlevini yitirmiştir ve böylece Roma kent devleti olmaktan çıkmıştır” (Mazı, 2008). Fakat yine de en nihayetinde Roma’nın hüküm sürdüğü yerlerin büyük oranda Roma karakteri kazandığını da belirtmek gerekir.

Genel olarak Roma’da mülkiyete dayalı tabakalı sistem ve askeri bir devlet yapısı geçerli olmuştur. Yönetici sınıfın bu zihniyeti genel halk kitlelerine ve nesnel kültür öğelerine de yansımıştır. Mesela mülkiyet belirleyici olduğu için devlet yönetiminde varlıklı kişiler söz sahibi olmuştur. Mülkiyetin değer kazanması beraberinde zenginliği ve israfı da getirmiştir. Zamanla maddi değerlerin ahlaki değerlerden daha fazla önem kazanmasıyla dini hususlar Roma’da ikinci plana atılmış, sadece imparatorların kendi isimlerini yüceltmek için kullandıkları bir kült haline dönüşmüştür. Paraya dayalı bir sistem, entelektüel zihniyete sahip aristokrat sınıfın estetik, felsefi ve edebi yönünü aşındırmış ve içini boşaltmıştır. Tamamıyla mülk edinme odaklı çalışan askerler ve yöneticiler kendini kaybederek devletin yararı yerine zevklerinin yararına hizmet etmeye başlamışlardır. Bu durum ise kısa sürede Roma’nın çökmesine ve dağılmasına sebep olmuştur. Giderek kötüleşen Roma halkının içinde bulunduğu bunalımı unutturmak için bazı oyunların sergilendiği sirkler yapılmış, bu sirklerin en az ekmek kadar önemli olduğu vurgulanarak “Ekmek ve Sirk” politikası çerçevesinde halkın memnuniyetsizliğini azaltmaya yönelik bir siyasi malzeme oluşturmuşlardır (Aydoğan, 2000). Lakin üretkenlikten yoksun olan bu sahte politik sistem, tedrici olarak Roma uygarlığını içten içe çökertmiştir.

Benzer şekilde yurttaş olanlardan güçlü her Roma vatandaşı asker olarak addedildiği için askeri zihniyet önem kazanmış ve askeri liderler öne çıkmıştır. Askerlik kutsanmış ve askeri liderler tanrılaşmaya varana kadar ilerlemiştir. Aslında askeri liderlerin tanrılaşması Helenistik dönemden beri var olmuştur. Helenistik dönemin başlangıcında Büyük İskender, sonrasında onun generallerinin inşa ettiği devletlerin kralları halk tarafından tanrılaştırılmışlardır ve Roma’nın Helenistik coğrafyada M.Ö. III. yüzyıldan itibaren boy göstermesiyle aynı şekilde bazı Romalı komutanlar da başarılarından dolayı bu bölgelerde Tanrı mahiyetinde itibar görmüştür ve adlarına tapınak kurulmuştur (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010). Böylece dinsel ve siyasi ideolojiler birbirlerini besleyerek imparatorluğa hizmet etmiştir.

Daha önce de bahsedildiği üzere dinsel ve siyasi ideolojinin birleştiği bu nokta Roma tarihinde de baş göstermiştir. Fakat yine de dinsel ve siyasi ideolojinin belirsiz izinde Yunan ve Roma karşılaştırması yaparsak; Yunanlılarda dinsel ve siyasi ideolojilerden ağırlığın hangisinde olduğu kestirilememekle birlikte Roma’da dinin sadece bir kült ve devletin bir fonksiyonu olduğu söylenebilir (Wach, 1987). Öyle ki dinin devlet yararına kullanılması pagan yerine monoteistliği ve monastizmi gerekli kılmıştır. Çünkü Roma ideolojisi milliyetçi ve askeri bir disiplinin ürünü olduğu için, nasıl ki imparatoru ve devleti teklife dayandırmışsa dinin de tek olmasını sağlamıştır. Hatta 527 yılında tahta geçen I. Justinianos’un politikalarından birisi “Tek Devlet, Tek Kanun ve Tek Kilise” prensibi üzerineydi (Kaya, 2013). Her ne kadar İmparator Diocletianus döneminde kiliseler yakılıp Hristiyanların ölüm emri verilmişse de Konstantinos döneminde bu durum tersine çevrilerek Hristiyanlığın birleştirici gücünden yararlanmak adına pagan yerine Hristiyanlık kutsanmış ve Büyük Theodosios zamanında da Hristiyanlık resmi devlet dini olarak kabul edilmiştir (Sayar ve Küçüksipahioğlu, 2010). Böylece Roma’nın ideolojik düşüncesi dini de şekillendirmiştir.

Aslında dinin şekillendirilmesi ve Hristiyanlığın devlet dini haline getirilmesi Roma'ya Haçlı Seferleri sırasında faydalı olmuştur. Haçlı seferlerinde halkın tek bir din etrafında toplanması ve din uğruna seferlere katılarak askeri gücü meydana getirmesi Hristiyanlığın nüfusu sayesinde olmuştur. Aksi takdirde pagan dinlerinde dağınık tanrılara inanan kişileri tek bir gaye etrafında toplamak ve din adına ölüme ikna etmek imkansız olurdu. Bizans'ın Papadan ısrarlı yardım talepleri, Avrupa'nın ekonomik zorluklar altında ezilmiş ve dini bir heyecanla çalkalanan halk topluluklarının hem cennete, toprağa, dünya nimetlerine ve zenginliğe hem de refahla gelen mutluluğa kavuşma gayeleriyle birleşince, Batı Hristiyan Dünyası aniden şahlanarak harekete geçmiştir (Ostrogorsky, 2011). Hristiyanların Müslümanlara karşı kutsal savaş kılıflı bu ayaklanması, vaat edilmiş toprakların fethi arzusuyla dinsel ve siyasi ideolojiyi birleştirmiş ve Doğuya doğru büyük bir akın başlatmıştı. Bu seferler sayesinde Batı, Doğunun zenginliklerini ele geçirerek içinde bulunduğu sefaletten biz nebze olsun kurtulmuştu. İşte siyasi ve dinsel ideolojinin halk kitlelerini nasıl yönlendirdiğini ve dünyayı istilaya uğratmaya nasıl ikna ettiğini anlamak için Haçlı seferlerine bakmak yeterlidir. İlk önce pagan din yapısını monoteizme çeviren ve sonrasında ise bu din uğruna kitleleri harekete geçiren ideolojinin kendisidir. Roma halkının hem Romalı kimliğini hem de Hristiyan din kimliğini kazanması ve sonrasında kendilerini bu kimlikler uğruna feda etmeleri ideolojik güdülenme ve inanç sayesinde olmuştur. Yaratılmış ve sonrasında giydirilmiş kimliklerin egemen ideolojiler tarafından üretildiği ve sahaya sürüldüğü gerçeği, Roma tarihinde bir kez daha kanıtlanmıştır.

Fakat Haçlıların neden bu kadar hevesle savaşa gitmeye meyilli olduklarının cevabı bu kadar basit değildir. Batı Roma'nın çöküşünden sonra meydana gelen feodal yapının ve Orta Çağ çileci zihniyetinin bunaltıcı etkisi, ayrıca Avrupa'daki sefaletin getirdiği açlık ta Haçlıların oluşmasında etken olmuştur. Bir kere Roma'nın çökmeye başlamasıyla Batıda bir Orta Çağ dönemi ve feodal yapılanma baş göstermiştir. Roma imparatorluğuna kadar dinle siyasi iktidarın genellikle bir sorunu olmamış ve dini yapılanma ile siyasi yapılanma aynı iktidarı paylaşmışlardır. Fakat Roma'da artan mülke binaen gelişen zevk ve eğlencenin karşıtı olarak skolastik Orta Çağ zihniyeti baş göstermiştir. Batı Roma'nın son zamanlarında devlet düzeninin bozulmasıyla devletin halkı uyuşturmak için kullandıkları zevk ve eğlenceye dayalı politikalar, dindarlar tarafından hoş karşılanmamış ve bu durum dünya malını ve dünya için çalışmayı yeren bir zihniyetin Orta Çağa hakim olmasına sebep olmuştur.

Her dönemin içinde bir önceki dönemin izleri kaldığı gibi Orta Çağ'da da özellikle Roma ve Grek uygarlığının izleri kalmıştı. Özellikle Roma'nın yapılarını Orta Çağ insanı devralmıştır. Fakat yine de bu izleri silmeye çalışan ve Roma'nın zalim uygulamalarından kurtulmanın sarhoşluğuyla bu yapıları hafızadan ve gündelik hayattan sökmek isteyen dindar Hristiyanlar, Roma'nın hunharvari eğlence anlayışını olabildiğince reddederek çileci ve melankolik dünya hayatını yeğlediler. Romalıların acımasız zulümleri altında acı çeken ilk Hristiyanlar, putperest zulümcülerin durduğu her şeyi, özellikle de hedonistik yaşam biçimlerini kınadılar ve ilk kilise babaları, mazoşist öz yoksunluk yoluyla kurtuluş düşüncesine sahip fanatik bir çileciliğe inandılar (McClean, Hurd ve Rogers, 2008). Bu inancın oluşması ise Orta Çağ ideolojik düşüncesinin entelektüel tabakasını oluşturan ruhban sınıfı sayesinde olmuştur (Mannheim, 2002). Görüldüğü üzere bu yeni dönem Roma'nın ideolojik düşüncesini tersine çevirmiştir. Orta Çağ'daki bu tersine dönüş, toplumsal sistemin birçok yönüne sirayet etmiştir. Genel olarak antik dönemden feodal toplum yapısına doğru kentlilik kırsallığa, soyluluk dindarlığa, kölelik serfliğe, hazcı eğlence çilekeş inzivaya dönüşmüştür.

Burada da yine ideolojik düşünce değişiminin kültür ve kimliğe etkisini bariz bir şekilde ortaya koyabiliyoruz. Basit iki belirlenimle bunu kanıtlama yoluna gidebiliriz. Birincisi, çileci

inzivaya çekilme maksatlı yapılan nesnel kültür ögesi manastırların Orta Çağ'da çoğalması ve feodal yapılanmadaki malikane beylerinin müstahkem şatoları, ideolojinin kültüre etkisinin somut bir kanıtıdır. İkinci kanıtı ise Orta Çağ'da ve dolayısıyla feodal toplumda geçerlik kazanmış olan üç sınıfsal kimliğin oluşması üzerinden verebiliriz. Orta Çağ'da/feodal toplumda *dua edenler, savaşanlar* (askerler) ve *çalışanlar* (serfler) olarak üç sınıf belirmiştir (Huberman, 1982). Kaderin keskin çizgilerle çizdiği kesimi tabii ki kölelerde olduğu gibi serfler oluşturmuştur. Serfler, dua edenler ve askerleri doyurmak için çalışan köle mahiyetindeki köylülerdir. Nitekim serfler de köleler gibi alınıp satılmış (tek farkı serfin bağlı bulunduğu malikanenin toprağıyla birlikte satılmasıydı ve dolayısıyla bir efendiden (lord) başka bir efendiye köle olarak geçmekteydi), serflerin demesnedeki hayvanla değeri neredeyse bir tutulmuş ve lordlarla serfler arasında eşitlik hiçbir şekilde söz konusu olmamıştır (Huberman, 1982). Dolayısıyla tıpkı Antik Yunan ve Roma'da olduğu gibi Orta Çağ ideolojik düşüncesi de insanlara bir kültür, kimlik ve kader biçmiştir.

Feodal Sistemden Kapitalizme Geçişte İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisi

Orta Çağın bu inziva odaklı asketik yaşam tarzı da bir süre sonra değişime uğramıştır. Çünkü dünya malının ve çalışmanın yerilmesi sebebiyle üretim noktasında sıkıntılar yaşanmış ve bu sebeple halk fakirleşmiş, ayrıca din adına gerek halktan toplanan vergilerle gerekse endüljans paralarıyla lüks içinde yaşayan ruhban soylularının yaşam tarzı tepkilere sebep olmuştur. Tepkiler sonucunda, Ortodoks Katolik zihniyetin ve toprakların tüm hakimiyetini elinde bulunduran feodalitenin tutuculuğu karşısında ideolojik olarak farklı düşünsel yapıları savunan sınıflar ve mezhepler ortaya çıkmıştır. Bu noktada mezhepsel olarak Protestanlık, sınıfsal olarak da yeni orta sınıfın (ticaretle uğraşan) zenginleşmesiyle oluşan Burjuva sınıfı belirmiştir. Her iki ideolojik yapılanma etrafında toplanan tarafgirlerin çıkarları bir noktada örtüşmüştür. Çünkü ruhban sınıfının iktidarını ele geçirmeye çalışan Protestanlarla, feodal soyluların iktidarını ele geçirmeye çalışan Burjuvaların ortak düşmanları aynı olmuştur. Nitekim birisi dini emirlerin tahrif edildiğini, diğeri ise ticaretin gelişmesinin engellendiğini ileri sürerek muhalif fikirler ve edimler geliştirmişlerdir.

Yukarıda bahsedildiği üzere her önceki devrin ideolojik anlayışına karşı muhalif fikirler geliştiği gibi Orta Çağın ideolojik dünya görüşüne ve yaşam tarzına karşı da muhalif fikirler ve yaşam tarzları belirmiştir. Katolik anlayışa karşı Protestan anlayış, feodal soylulara karşı da burjuva sınıfı kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Yani feodaliteden modern hayata geçişin temelini genel olarak bu iki ideolojik düşünce yapısı atmıştır⁶. Bu savı kanıtlamak amacıyla ideolojik yapıların halk nezdindeki etkinliğini, ayrıca kültür ve kimliği belirleme noktasındaki işlevini tartışmaya açmak gerekir.

İlk olarak Protestan zihniyetin nasıl oluştuğuna ve kapitalizmi tetikleyen taraflarına değinelim. Katolik zihniyet dünya için çalışmayı, nefsanî duyguları harekete geçirdiğinden dolayı aşağılamış ve yermiştir. Tek kurtuluş yolunun Tanrıya ibadet etmekten geçtiğini ve

⁶ Kapitalizme geçişte Rönesans ve Aydınlanma gibi bilimsel anlayışların da ideolojikleştirilerek bir süre sonra kapitalizmin gelişmesinde etkili olduğunu söylemek gerekir. Bilimin ideolojikleştirilmesi veya bilimin kendisinin ideolojik olduğunu söyleyen düşünürlerin haklı gerekçeleri (Frankfurt Okulu düşünürleri gibi) olmakla birlikte feodaliteden moderniteye geçişte ortak hedefleri olan Protestan anlayışla Burjuva sınıfı ideolojisinin ele alınarak konunun açıklanmasının yeterli olacağı düşünülmektedir. Nitekim amacımız modernizme dair ileri boyutta bir analiz yapmaktan ziyade feodaliteyi moderniteye götüren temel düşünsel dinamikleri analiz etmektir.

dünya malının önemsiz olduğunu söylemişlerdir. Böyle bir ideolojik düşünce insanların zihniyetini öylesine etkilemiştir ki Tanrının rızasını kazanmak isteyen kişiler ölmeden önce topraklarını kiliseye vakfetmiştir. Böylece kilise Batı Avrupa'daki toprakların büyük bir kısmının sahibi konumuna gelmiştir (Erdem, 2013). Ayrıca hem alınan vergilerle hem de günah çıkarma bahanesiyle elde edilen gelirlerle ruhban sınıfı, lüks içinde bir hayata kavuşmuştur. İşte tüm bu tahrif edilmiş din anlayışı, onu protesto eden Protestanlık mezhebini ortaya çıkarmıştır⁷. Protestanlık dinin tahrif edildiğini ve aslının böyle olmadığını iddia ederek taraftar toplamaya çalışmıştır. Katoliklerin tersine dünya malı için çalışmanın Tanrının buyruğu ve Tanrıya ibadet etme mahiyetinde olduğunu dile getirmişlerdir. Kişi ile Tanrı arasına kilise ve din adamlarının girmesinin yanlış olduğunu ve her bireyin çalışıp kendi mülkünü edinerek Tanrı katında saygınlık kazanması gerektiğini dile getirmişlerdir. Fakat elde edilen mülkün, kişisel zevkler için harcanmaması, aksine mülkün Tanrıya armağan edilmek üzere sadece biriktirmek için edinilmesi gerektiğini doktrin olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla Protestan anlayış, çalışmayı kutsayarak üretime dayalı bir düşünceyi geliştirmiş, zorunlu ihtiyaç dışında tüketimin her türlüünü yasaklamıştır. Lakin bu Kalvinist/Püriten anlayışla biriktirilen mallar, bir süreden sonra ihtiyaç fazlasına dönüşünce tüketimin olması gerektiği yönünde bir anlayışın da zorunlu olarak önünü açmıştır. Böylece Protestan anlayış istemeden de olsa kapitalizmin ihtiyaç dışı tüketime dayalı ideolojik anlayışına zemin hazırlamıştır. Protestanlığın sürekli ve yorulmadan çalışmaya dayalı iş ahlakı kapitalizmin ruhuna hitap etmiş, zamanı planlayarak sürekli çalışmayla sermaye edinen kapitalist anlayışın temellerini atmıştır. Nitekim Weber (1999), dakiklik, çalışkanlık, ussal mesleki düzen gibi Protestan erdemlerinin kapitalizmin ruhunu ortaya çıkardığını, böylece kapitalizmin dünyanın diğer yerlerinde değil de Avrupa'ya özgü olarak geliştiğini ifade etmiştir.

Kapitalizme geçişte etkili olan bir diğer yapı ise Burjuva sınıfıdır. Feodal sistem içerisinde genellikle tüccar oldukları için (tüccarlık, dünyevi çaba olarak algılandığından) Burjuvalar, aşağılanmış ve ötekileştirilmiştir. Bilhassa Fransa ve Almanya topraklarında olmak üzere Orta Çağ Avrupa'nda ticaretle uğraşanlar, soylular tarafından küçümsenerek aşağılık muamelesi görmüşlerdir. Diğer bir deyişle sını ve ticari etkinliğe karşı bir küçümseme ve bunların sahip oldukları toplumsal değerleri hor görmeye yönelik görüş mevcut olmuştur (Sombart, 2008). Bu zihniyet yapısı içerisinde Burjuvalar, soylu sınıf içerisinde yer almak ve ticaretin gelişmesini sağlamak⁸ için feodal soylularla sürekli ters düşmüşlerdir. Fakat zamanla feodal yapı içerisinde üretim durma noktasına gelince lüks yaşamlarını kaybetmek istemeyen feodal senyörler, özellikle maddi bakımdan kendilerinden aşağı gördükleri burjuvalara bağımlı hale gelmişlerdir. Öyle ki sadece unvanları/soylulukları ellerinde kalan soylu sınıfı burjuvaların maddi gücünden yararlanmak için onları da soylu mertebesine yükseltmek zorunda kalmışlardır. Kapitalist ideolojinin ortaya çıkmasında etkili olan bu zihniyet değişimi, feodal yapı içerisinde sızan burjuvaların feodal soylularla girdikleri ilişkiler sayesinde olmuştur. Böylesi bir durum feodal senyörlerin zorunlu olarak kendilerine kazanç sağlayan Burjuvalarla mutual ilişkilerini geliştirmiş, zamanla bu zihniyet değişimi kapitalist sistemin ideolojik çekirdeğini yeşertmiştir. Maceraperest tüccar girişimciler, soyluların saraylarına uzak diyarlardan (özellikle Doğu'dan) egzotik giyecek, yiyecek, baharat, kumaş, çeşitli araç-gereçler

⁷ Bu mezhebin ortaya çıkması Katolikler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Temel olarak bu sebebe binaen Avrupa'da Şövalyeler Kavgası ve Köylüler Savaşı (1522-1525) ve 30 yıl savaşları (1618-1648) çıkmış, bu savaşlarda birçok Protestan vahşice katledilmiştir.

⁸ Feodal yapı içerisinde ticaretin gelişmesi engellenmiş ve malikane sisteminde ihtiyaç fazlası üretimden elde edilen gelir sadece feodal soyluların lüks yaşamına harcanmıştır.

getirerek soyluluğun kentleşmesine sebep olmuşlardır (Yelken, 1999). Böylece kapitalist ideolojiye giden düşüncenin fikri temelleri soylu-burjuva ikilisinin birlikteliğiyle atılmıştır.

Burjuva-soylu ilişkisinin kapitalist ideolojinin ortaya çıkmasındaki mahiyetini bir başka açıdan daha değerlendirebiliriz. Bu değerlendirmeyi yaparken özellikle *zihniyet* kavramına dikkat etmemiz gerekir. Çünkü praksisten ve edimden önce zihniyet değişimine ihtiyaç vardır. Yani ilk olarak teorik manada zihinlerde yer edinen karşı düşüncelerin belirmesi, sonrasında bu düşüncelerin tutarlı bir bütünlük arz etmesi, tutarlı bütünlük arz eden düşünceler etrafında insanların toplanması ve sonrasında ise ortak ülkeye sahip insanların eyleme geçmesi vuku bulur. Her ne kadar ilk önce düşünsel yapı oluşup sonrasında eylem gerçekleşse de eylemlerin tekrarlanmasıyla bu eyleme göre şekillenen düşünsel yapıların oluşması da muhtemeldir (tüketim eyleminin gösteriş unsuru olmasıyla alt sınıfta özenti düşüncesinin oluşması gibi). Bu minvalde feodal zihniyetin değişmesi noktasında özellikle lüks tüketimin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim kapitalist mantığın temel dinamiği her ne kadar erken çağlarında üretim olsa da sonraki dönemlerinde tamamen tüketimin özendirilmesi üzerinden işlemiştir. Çünkü seri olarak piyasaya sürülen her malın aynı serilikle tüketilmesi önemlidir. Bu nedenle kapitalist ideolojinin birincil hedefi, tüketim eksenli inşa edilen kültür ve kimliği (tükettiği üzerinden kendini var eden) ortaya çıkarabilmektir. İşte böylesi bir kültür ve kimliğin tohumlarının nasıl atıldığı, yani zihniyet değişiminin nasıl gerçekleştiği önem arz etmektedir. Sombart (1922), “Liebe, Luxus und Kapitalismus (Aşk, Lüks ve Kapitalizm)” eserinde bahsi geçen zihniyet değişimini incelikli olarak ve farklı bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Geleneksel açıklamaların aksine Sombart feodal soyluların gayri meşru ilişkilerinden doğan yüksek mevki fahişeliğiyle (Kurtizan) bu durumu açıklamıştır. Aşk kavramının Orta Çağ zihniyetindeki Tanrısal ve kutsal yanının aşınmasıyla yeni düzende saray soyluları, eşlerinin dışında metres olarak seçtikleri kadınlarla (bu durumun ortaya çıkmasında yine Burjuvaların lüksü saraya taşınması etkili olmuştur) ilişki yaşamaya başlamışlardır. Gayri meşru aşk ilişkisi yaşadıkları kadınlar, zamanla soylu saraylarında yer edinerek burada lüks yaşamın aktörleri olmuşlardır (Sombart, 1922). Lüksü saraya taşıyan Kurtizanlar, harcamaları sebebiyle “metres ekonomisi” oluşturarak sarayı yönetmeye başlamışlardır (Yelken, 1999). Hatta sadece metres kadınlar değil zamanla soyluların kendi eşleri de metres kadınları kıskandırmak veya onlara özendikleri için lüks tüketimin önünü açmışlardır. Diğer bir ifadeyle kadın bedeninin erotik imgesi hem şehvi duyguların şahlanmasına hem aşkın dünyevileşmesine hem de bu bedeni süslemek amacıyla lüks tüketimin artmasına yol açmıştır. Böylece Orta Çağ zihniyetinin defettiği aşk, zevk, lüks, ihtiyaç dışı harcama gibi olgular yeni dönemin zihniyetini yavaş yavaş değiştirmiştir. Yerilen dünyevi zevkler zamanla ulaşılması gereken erek haline gelmiştir. Böylece kapitalist ideolojinin tüketim üzerinden inşa etmeye çalıştığı kültür ve kimlik olgularının temelleri atılmaya başlamıştır.

Sonuç olarak ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel ve ideolojik olarak değişimin her vechesi, Orta Çağın feodal yaşam tarzını modernizasyona doğru götürmüştür. Bu değişimle birlikte Orta Çağda kutsanan tüm değerler yavaş yavaş hem anlam kaybına hem de aşağılanmaya başlamıştır. Orta Çağın dünyeviliği yeren ideolojik anlayışı ve bu çerçevede gelişen kültür ve kimlik öğeleri, Reformun, Rönesansın, Protestan anlayışın ve ticari kapitalizmin gelişimiyle birlikte muhteva olarak değişmeye ve nihayetinde dönüşmeye başlamıştır. Özellikle girişimci tüccar sınıfının faaliyetleriyle kentleşmenin gelişmesi sonucu tüketim ürünlerinin halka ulaşması ve böylece ihtiyaç dışı tüketimin özendirilerek artması, kapitalist ideolojinin kültür ve kimliği belirleme noktasındaki misyonunu yerine getirmiştir. Gerek Protestan anlayışının yayılmasıyla çalışmanın Tanrısal görev olarak kutsanması gerekse

Burjuva sınıfının faaliyetleriyle kentleşmenin ve dolayısıyla lüks tüketimin artması hem Orta Çağın asketik anlayışını hem de feodal düzenin kapalı ekonomik yapısını tedrici olarak dönüşüme uğratmıştır.

Tartışma ve Sonuç

İdeoloji, tarihin her döneminde iktidarların bütünlükçü biliş yaratma maksatlı kullandıkları sistemli düşünceler bütünü olarak insan hayatına etki etmiştir. Nitekim bu yüzden insanların zihinsel dünyalarıyla nesnel dünyaları arasında sıkı bir ilişki her daim var olmuştur. Çünkü en nihayetinde insanın, Althusserci bakış açısıyla ideolojik ve Schopenhauercu, Nietzscheci ve V. Pareto'cu bakış açısıyla daha çok iradi bir hayvan olması, ideolojik düşünmenin tabiatına uygun olduğunu kanıtlamaktadır. Yani insanlar nesnel dünyalarında olduğu hatta daha fazlası kadar zihinsel dünyalarında da yaşamaktadır. Dolayısıyla insanların kültür ve kimlik öğelerini, zeitgeiste göre şekillenen ideolojik fikirlerden bağımsız olarak düşünmek imkansızdır.

Ayrıca ideolojik düşüncelerin halka benimsetilmesinde rol oynayan fikir öncülerini yani ideologları da unutmamak gerekir. Fakat bu demek değildir ki ideolojik fikirler salt egemen ideolojiye öncülük eden ideolog (aydınvari) tayfasının ürünüdür. Bu fikir öncüleri, sadece bir arada yaşamayı beceremeyen insan güruhunu daha iyi yönetmek ve onların ruhlarına uygun politikalar geliştirmek için yalanlar üreten (Eflatun'un mantığıyla "güzel yalanlar" söylemek) seçkin sınıfı temsil etmektedir. İnsanlığın vahşi doğadan korunmak için bir arada yaşadığı ilkel komünal düzeni bir kenara bırakırsak tarihin her devrinde düzen kurmanın yolu bu gibi yöntemlerle gerçekleşmiştir. Çünkü en nihayetinde kralın zihniyeti kölenin zihniyetiyle benzerdir. Tek fark birisinin çoban diğeri koyun hükmünde olmasıdır. Eğer köleler kral olursa bu durumda düzen yine aynı mantıkla yürümek zorundadır. Çünkü insanlar tarihin hiçbir döneminde (vahşi yaşam mücadelesini veren insanlar hariç) yönetenin yönetilen üzerindeki gücü olmadan bir yaşam icra etmemiştir. Bunun sebebi ise akıllı olmaktan çok iradi ve dürtüsel varlık olan insanın, toplumsal refaktan ziyade öz çıkarını düşünmesidir. Öz çıkarların savaşımı vahşi hayvanların doğasıyla benzerdir fakat aynı değildir. Hayvanlar hayatta kalmak için mücadele ederken insanlar gözü doymaz bir şekilde başka bir hayat kurmak için savaşır. Yapılan savaş, insanın aklını kullanması sebebiyle daha gelişmiş toplumları ortaya çıkarırken çıkar çatışması sebebiyle de kanlı manzaralarla sonuçlanmıştır. Bundan dolayı insanlar bir arada yaşamının yolunu sadece egemen tabi ilişkisinde bulmuştur. Egemen tabi düzenini her devirde meşrulaştırarak insanı buna inandıran ve uğruna ölmeyi göze alıran ise toplumun bilişsel bütünü olan ideolojidir. Dolayısıyla modern öncesi dönemlerde ideolojik düşünmek, Marx'ın mantığıyla yanlış bilinç ve yabancılaşma değil insanın asıl tabiatıdır.

Şunu belirtmek gerekir ki insanlar sadece biyolojik manada değil aynı zamanda bilişsel olarak ta evrim geçirmiştir. Fakat zihinsel olarak insanın rasyonel gelişimi fiziksel gelişimden sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla tarih öncesi, ilkel ve barbar dönemlerde insanların dünya hakkındaki düşünceleri daha çok irrasyonel olarak dinsel mahiyette belirlemiştir. Dünyayı algılayışları dinsel ideolojinin süzgecinden geçtiği için kültür ve kimliklerini büyük oranda dinin yansımalarıyla şekillendirmişlerdir. Sonrasında gerek üretim ilişkilerinin gelişmesi gerekse insanın doğayla mücadelesinin azalması sebebiyle insanlar, çoğalan nüfusu bir arada idame ettirmek için toplumsal kurumları ve dogmatik kuralları oluşturmuşlardır. Toplumsal kurumların ve normların oluşması toplumun yönetimini gerektirdiği için insanlığın sonraki aşamasında siyasi yapılanmanın yani siyasi ideolojinin baş gösterdiğini söyleyebiliriz. Fakat aynı zamanda insanların avcı toplayıcı konumdan çıkmasıyla ataerkil ideolojinin de aynı

düzlemde ortaya çıktığını ifade edebiliriz. Tüm bu ideolojilerin (dinsel, siyasi ve ataerkil) ise birleşip genel iktidar ideolojisini belirlediğini söylemek mümkündür. Egemen ideoloji bu üç ideolojinin birliktelik formunun farklı şekillerini temsil ederek günümüze değin gelmiştir. Egemen ideolojinin kültür ve kimliği şekillendirme meselesi ise hala tartışılmakta olan bir husustur.

Araştırmamızda ideoloji, kültür ve kimlik ilişkisinin ilk biçimleri, ilkel dönemlerle Antik Yunan ve Roma dönemleri dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. İdeolojinin her daim iktidar malzemesi olarak zihinsel yapılanmayı sağlaması sebebiyle kültür ve kimlikle ilişkisinin olduğunu, diğer bir ifadeyle ideolojinin kültür ve kimliği belirleme noktasında işlevsel olduğunu tarihin farklı dönemlerinden çeşitli kanıtlarla araştırmamızda sunmuş olduk.

Etik Beyan

“İdeoloji, Kültür ve Kimlik İlişkisinin İlk Biçimlerine Dair Bazı Çıkarımlar” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Abuzar, C. (2011). Dinin Toplumsal Yaşam Üzerindeki Etkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 144-153.
- Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (Çev. A. Tümertekin). İthaki.
- Aktan, C.C., & Tutar, H. (2007). Bir Sabit Sosyal Sermaye Olarak Kültür. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 1-11.
- Aristoteles (1987). *Poetika* (Çev. İ. Tunalı). Remzi Kitabevi.
- Aristotle. (1924). *Metaphysics* (trans. by W. D. Ross). Clarendon Press.
- Aydoğan, F. (2000). *Medya ve Serbest Zaman*. Om Yayınevi.
- Barnard, A. (2015). *Sosyal Antropoloji ve İnsanın Kökeni* (Çev. M. Doğan). Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bateson, G. (1936). *Naven: A Survey of the Problems suggested by a Composite Picture of the Culture of a New Guinea Tribe drawn from Three Points of View*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgin, N. (2014). *Kimlik İnşası*. Mediform Matbaacılık.
- Colognesi, L.C. (1993). Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik (Çev.: Ö. Çelebican). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 43(1-4), 299-313.
- Çinici, A. (2006, Semptember). An Architectural Investigation of Leisure Spaces İn The Roman Domestic Context: The Case of Ephesus. Thesis of Master. Ankara.
- Çolakoğlu, H. (2015). Antik Yunan ve Platon'da Cinsiyet Sorunu. *Atatürk İletişim Dergisi*, 223-229.
- Dalbay, R.S., & Avcı, N. (2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar ve Bu Yaklaşımların Türkiye'ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17-39.
- Davis, H. (2004). *Understanding Stuart Hall*. Sage.

- Demir, H. (2019). Yurttaşlık Düşüncesi Bağlamında Ulus Devlet ve Sorunları. Doktora Tezi. Ankara.
- Duman, M.Z. (2012). Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 19-51.
- Durkheim, E. (2011). *Dinsel hayatın ilkel biçimleri* (Çev.: F. Aydın). Kalkan Matbaacılık.
- Eliade, M. (2018). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I* (Çev. A. Berktaş). Alfa.
- Erbaş, A. (2000). Dinler Tarihi Araştırmaları-II. *Dinler Tarihi Derneği Yayınları II*, 269-278.
- Erdem, T. (2013). Feodaliteden Sanayi Toplumuna. T. Erdem içinde, *Feodaliteden Küreselleşmeye* (s. 31-69). Lotus Yayınevi.
- Esposito, J., & Voll, J. (1998). *İslamiyet ve Demokrasi* (Çev. A. Fethi). Sarmal Yayınevi.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (Çev.: B. Cezar). Metis Yayınları.
- Gözlü, A., & Yılmazcan, D. (2017). Antik Yunan'da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 117-136.
- Halifeoğlu, M. (2011). Stuart Hall: Yapı, İdeoloji ve Kültür. H.O. İnce İçinde, *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar Eleştiriler-Farklılıklar-Çözüm Arayışları* (s. 231-257). Doğu Batı Yayınları.
- Huberman, L. (1982). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çev. M. Belge). Dost Kitabevi Yayınları.
- Kaya, A. (2013). Doğudaki Roma'nın Bizanslaştığı Devir: I. Justinianos Dönemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17-40.
- Keskin, M. (2004). Din ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7-21.
- Kıvılcımlı, H. (1980). *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*. Köxüz Dijital Yayınları.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik* (Çev. N.N. Domaniç). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2000). *The Prince* (trans. W. K. Marriott). Pennsylvania: Penn State University's Electronic Classics.
- Macionis, J.J. (2013). *Sosyoloji* (Çev. V. Akan). Nobel Yayıncılık.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (Çev. M. Okyayuz). Epos.
- Mardin, M. (1997). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1998). *The German Ideology*. New York: Prometheus Books.
- Marx, K., & Engels, F. (1998). *The German ideology: Including Theses on Feuerbach and introduction to the critique of political economy*. New York: Prometheus Books.
- Mazı, F. (2008). Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekana Yansıması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34-48.
- McLean, D.D., Hurd, A.R., & Rogers, N.B. (2008). *Recreation and Leisure in Modern Society*. Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Nar, M. Ş. (2019). Kültürel Kimlik Sorunsalı: Görecelik mi, Evrenselcilik mi? Yoksa Uzlaşma mı? *Antropoloji*, 72-80.
- Oğuz, E. S. (2011). Toplum Bilimlerinde Kültür Kavramı. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 123-139.
- Oskay, Ü. (1980). Popüler Kültür Açısından "İdeoloji" Kavramına İlişkin Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 197-253.
- Ostrogorsky, G. (2011). *Bizans Devleti Tarihi* (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Basımevi.

- Özdoğru, G. (2020). Stuart Hall, Totem-Nesnesiz Kimlikler ve Hayali/İmgesel Temsiller. *TRT Akademi*, 472-488.
- Rousseau, J.J. (2018). *Toplum Sözleşmesi* (Çev. E. Cengiz). İstanbul: Olympia Yayınları.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 449-480.
- Sayar, M.H., Küçüksipahioğlu, B. (2010). *Roma Tarihi*. İstanbul: İÜ AUZEF.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram* (Çev. S. Güzelsarı ve İ. Gündoğdu). İstanbul: Babil Yayınları.
- Sombart, W. (2008). *Burjuva* (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Sombart, W. (1922). *Liebe, Luxus und Kapitalismus*. Berlin: Verlag Klaus Wagenbach.
- Sucu, İ. (2012). Althusser'in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya. *Selçuk İletişim*, 30-41.
- Şahin, M.E. (2020). Kültür ve Değerler. H. Beşirli ve Z. S. TEKTEN AKSÜRMELİ içinde, *Kültür ve Kimlik: Disiplinlerarası Yaklaşımlar* (s. 53-69). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Taylor, E.B. (1871). *Primitive Culture*. London: Library of the University of Michigan.
- Touchard, J. (1961). *Histoire Des Idées Politiques*. Paris: Presses Univcrsâairet de France.
- Tural, S. (1990). Benlik, Kimlik ve Kişilik Üzerine Notlar. *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 28-31.
- Turner, G. (2016). *İngiliz Kültürel Çalışmaları* (Çev. D. Özçetin ve B. Özçetin). Ankara: Heretik.
- Yelken, R. (1999). "Aşk, Lüks ve Kapitalizm" Etrafında Werner Sombart'tan Postmodern Teorilere Uzanan Yeni Tartışma Zemini. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 2, s. 275 – 295.
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş* (Çev. B. İnandı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Wallace, R.A., & Wolf, A. (2018). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları* (Çev.:L. Elburuz ve M. R. Ayas). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Weber, M. (1999). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (Çev. Z. Gürata). Ankara: Ayraç.
- Williams, R. (1985). *Keywords, A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press.

Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme

Perception of Aging in Turkey: A Study on Elder Privilege and Discrimination

Şerif ESENDEMİR¹

Makale Bilgisi/ Article Information

Geliş/ Received: 18.10.2021
Kabul/ Accepted: 16.12.2021
Yayın/ Published: 31.12.2021

Araştırma makalesi/ Research article

Doi: 10.47155/mamusbbd.1011701

Kaynakça Bilgisi/ Citation Information

Esendemir, E. (2021). Türkiye’de yaşlılık algısı: Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı üzerine bir inceleme. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 74-86.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1011701>

Esendemir, Ş. (2021). Perception of aging in Turkey: A study on elder privilege and discrimination. *Maarif Mektepleri International Journal of Social and Humanistic Sciences*, 4(2), 74-86.
<https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1011701>

Öz

Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı, toplumsal düzeyde her alanda kültüre içkin olarak kullanılan dilde, karikatürlerde, medyada ve reklamlarda kendisini bariz bir şekilde gösteren iki olgudur. Öyle ki, yaşlı ayrımcılığında, yaşlının, gelenekle özdeşleştirilip modern olmadığı yönünde söz konusu mecralarda sunulması, modern Batı toplumlarında bile göze çarpmaktadır, çünkü kendilerini modern olarak tanımlayan Batı toplumlarının gençliği ön plana çıkarmaları yaşlılığın olumsuz olarak etiketlenmesi sonucunu doğurmuştur. Muhafazakâr olarak tanımlanan doğu toplumlarında ise kolektif cemiyet ruhu ve geniş aile yapısı bulunduğundan, dayanışma örüntüleri hâlâ devam etmektedir. Dolayısıyla, bu durum yaşlı ayrımcılığının doğu toplumlarında sistematik hale gelmesini önlediği söylenebilir. Ancak yine de yaşlı ayrıcalığının da eş zamanlı olarak yaşanmasını engelleyemediği görülmektedir. Türkiye, doğu ve batı arasında bir köprü işlevi gördüğü için yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı konusunda da hibrit bir vaziyet arz etmektedir. İşte bu çalışma, Türkiye’de yaşlılık algısı bağlamında yaş ayrıcalığı ve ayrımcılığının medyadaki yansıması nasıldır? sorusundan yola çıkılarak Türkiye’nin bu özgün/özgül durumunun ortaya çıkarılması amacıyla yapılmıştır. Bu amaçtan yola çıkılarak yapılan incelemenin sonuçları, medya özelinde Türkiye’de yaşlı ayrıcalığı ile ayrımcılığının eş zamanlı olarak gözlemlendiğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaşlı Ayrıcalığı, Yaşlı Ayrımcılığı, Gelenek, Modernleşme, Medya.

Abstract

The privilege and discrimination of the elderly are two phenomenon manifest themselves in the language, cartoons, media and advertisements that are used in every field at the social level. So much so that, in age discrimination, for example, the fact that the elderly are identified with tradition and presented in such media that they are not

¹Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Doç. Dr

serif@yildiz.edu.tr

0000-0002-7862-5540

modern stands out even in modern western societies, because of the fact that Western societies, which define themselves as modern, emphasize youth, has resulted in the negative labelling of old age. In the eastern societies, which are determined to be conservative, the patterns of solidarity continue, as there is a spirit of collective community and extended family structure. Therefore, this situation not only prevents ageism from becoming systematic in eastern societies but also leads to the simultaneous experience of elder privilege. Since Turkey has a bridging role between east and west, it also presents a hybrid situation regarding of elder privilege and discrimination. Here in this study, "How is the reflection of age privilege and discrimination in the media in the context of old age perception in Turkey?" is main question. This study was conducted to reveal this unique situation of Turkey based on this question. The findings of the study, which was carried out based on this purpose, revealed that the privilege and discrimination of the elderly work simultaneously in Turkey, especially in the media.

Keywords: Age Privilege, Ageism, Tradition, Modernization, Media.

Giriş

Demografik dönüşüm artık Türkiye’nin de bir gerçeğidir. Genç nüfus günümüzde daha fazla olmasına rağmen tıptaki gelişmeler, ortalama ömrün uzaması, doğum ve ölüm oranlarının düşmesiyle birlikte yaşlı nüfus tabakası her geçen gün biraz daha büyümektedir. Yaşlı nüfusun artması, yoksulluk, yalnızlık ve engellilik gibi sorunlarının ve teknoloji desteği ve boş zamanı içeren fırsatlarının da büyümesi anlamına gelmektedir. Sorunları bağlamında COVID-19 Pandemi Süreci’nde bile diğer yaş gruplarına göre kronik hastalıklarından ve bağışıklık sistemlerinin zayıflığından kaynaklı vefat sayıları artan yaşlılara yönelik sosyal medyaya da yansıyan birçok olumsuz olay yaşanmıştır. Dolayısıyla yaşlılara yönelik bu olumsuz yaklaşımların temelinde nelerin olduğu toplum tarafından sorgulanmaya başlanmıştır? Böylece Türkiye’de bir taraftan yaşlı büyüklere yaşlı ayrıcalığı bağlamında hürmet gösterilirken öbür taraftan da yaşlı ayrımcılığı kapsamında “şaka/mizah” yoluyla da olsa aşağılanmaya başlanmaları toplum için büyük bir merak konusu olmuştur. İşte bu ilgi ve merak doğrultusunda toplumu bilimsel olarak aydınlatmak için araştırma sorusu “Türkiye’de yaşlılık algısı bağlamında yaş ayrıcalığı ve ayrımcılığının medyadaki yansıması nasıldır?” şeklinde geliştirilerek yaşlılara yönelik ayrıcalık ve ayrımcılığının dijital ve yazılı medyadaki temsili yetmiş kişiye de sorularak internet ve kütüphane kaynaklı tarama yöntemiyle incelenmiştir.

Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığını, ana hatlarıyla bireysel, kültürel ve yapısal olmak üzere üç farklı düzeyle açıklamak mümkündür. Bireysel düzey, bireyin yaşlıya bakış açısının, içinde büyüdüğü ve sosyalleştiği toplumda ne kadar belirleyici olduğu yönündedir. Kültürel düzey, yaşlı ayrıcalığının ve ayrımcılığının kültürün yaşlılıkla ilgili nasıl bir dile sahip olduğu ve farklı ideolojik aygıtlarla bunu nasıl kullandığıyla alakalıdır. Yapısal düzey, kurumların yaşlılara yönelik sürdürülebilir politikalar geliştirip geliştirememesiyle ve verdikleri hizmet kalitesini artırıp artıramamalarıyla ilişkilidir (Butler, 1975). Bu inceleme, yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığının bireysel ve yapısal düzeylerine değinmesine rağmen, sadece kültürel düzeyine odaklanmıştır, çünkü medya dilini de kapsayan kültürel düzey, yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığının açık bir şekilde yaşandığı ve teşhir edildiği alandır.

Yapılan incelemenin detaylarına geçmeden önce yaşlı ayrıcalığı ve yaşlı ayrımcılığı tanımları yapılarak çalışmada bunlardan ne kastedildiği ortaya konulmalıdır. Öncelikle yaşlı ayrıcalığından başlanırsa, yaşlı ayrıcalığı, dini ve kültürel değerlerden yola çıkılarak bilge ve tecrübeli görülen yaşlı kişiye saygı gösterilmesi ve dolayısıyla onun toplumda öncelikli/ayrıcalıklı bir yerde konumlandırılmasıdır. Yaşlı ayrımcılığı ise, bir insana karşı genelde yaşı nedeniyle gösterilen farklı tavırlar ve geliştirilen önyargılar şeklinde tanımlanmaktadır (Akdemir, Çınar ve Görgülü, 2007). Gerontoglar, genel itibarıyla, yaşlılara yönelik ayrımcılığın toplumda büyük bir sorun teşkil ettiği noktasında aynı fikirdedirler

(Palmore, 1999). Ancak bazı gerontologlar ve geriatrisyenler bile kullandıkları dil ve üslup nedeniyle dolaylı olarak bu ayrımcılığın bir aracı olabilmektedirler.

Yaşlı ayrımcılığı, yaşlıyı ötekileştirdiği için ırkçılık benzeri bir forma bürünmüştür. Bilindiği üzere cinsiyet ayrımcılığı insanın biyolojik farklılıkları üzerinden erkek egemenliğini kurarken ırk ayrımcılığı da bir ırkı diğerinden üstün görmeye dayanmaktadır (Görgün Baran, 2012). Bunlara benzer şekilde “genç” kimliği ve “yaşlı” kimliği birbirlerine referansla kurulmaya başlanmışlardır. Böyle bir karşılaştırma bile, yaşlıya karşı birtakım ayrımcı eylemlere yol açıp yaşlıların kenara çekilip yalnızlaşmalarına yol açmaktadır. Aktif bireyler olarak kendilerine özellikle gönüllülük çalışmalarında bir meşguliyet ihdas eden yaşlıların bile medya aygıtlarında “mizah” adı altında dolaylı da olsa aşağılanmaları çok ilginçtir. Bu nedendir ki bu çalışmada, yaşlı ayrıcalığından daha çok yaşlıların hareket alanını daraltarak onları toplumun dışına itmeye çalışan yaşlı ayrımcılığının içerik analizi yapılarak konvansiyonel ve dijital medyadaki yansıması üzerinde durulmuştur.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve

Sosyal bilimciler, sosyal değişimin yaşlılar üzerindeki etkisini anlamak için genelde yaşlılığa gelenek ve modernlik bağlamında bakmaktadırlar. Modernleşmenin her alanda etkileri yaşandığı gibi yaşlıları da etkilemektedir. Bu nedenle, yaşlılık bilimi olan gerontolojide geliştirilen modernleşme kuramında yaşlıları her açıdan etkileyen büyük çaplı değişimler ele alınmaktadır. Dahası, toplumların, özellikle, sosyal ve teknolojik açıdan modernleşmesinin yaşlılar üzerinde nasıl sosyo-kültürel etkiler bıraktığı açıklanmaktadır.

Modernleşme kuramı sanayi toplumu öncesi yaşlılar için bir altın çağ olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu kurama göre sanayi toplumu öncesinde yaşlılar, bilgelikleri nedeniyle saygı duyulan kişiler olmuşlardır (Street, 2007, s. 154). Türk toplumunda da bu bağlamda yaşlı ayrıcalığı din ve kültür öğeleri tarafından desteklenmiştir. Örneğin, Türk din, adet ve geleneğinde yaşlanan ana-baba hakkına riayet etmek Allah’a itaat etmekten sonraki ilk sırada gelmektedir. Toplumdaki yaşlı anasına bakan Veysel Karani menkıbesi bunun sözde kalmayıp amele/pratiğe döküldüğünün delilidir (Ekinci, 2012). Mesela, Fatih Sultan Mehmet Han’ın bir bilge olarak büyük bir saygı gösterip danıştığı Akşemsettin ismindeki “ak” yaşlı bilge sıfatıdır. Dede Korkut’taki “dede” ve toplumda yaygın olarak kullanılan “pir” ibareleri hep yaşlı bilge olma sıfatlarıdır. Bu nedendir ki günümüzde bile Türk toplumunda yaşlıya saygı/hürmet bağlamında bu yaşlı ayrıcalığı bir yandan devam etmektedir (TDK, 2011).

Öte yandan, modernleşme, yaşlının güçlü olduğu aile merkezli tarım ve zanaat üretiminden sanayi üretimine geçişi ifade ettiği için kuramı da yaşlıların bu geçişle birlikte statülerini kayb ettikleri iddiasındadır (Cowgill ve Holmes, 1972). Dahası, söz konusu kuram, modernleşmeye bağlı olarak gelişen teknoloji, kentleşme ve eğitim düzeyinin yükselmesiyle birlikte bu statü kaybının hızlandığını varsaymaktadır (Cowgill, 1974). Bu iddialar birkaç konuda ele alınmaktadır. Birincisi, sağlık teknolojisi, yaşlıların ortalama ömürlerini uzatmaya yardımcı olsa da yaşın ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkan birtakım olumsuz sağlık durumlarının iyileştirilmesine yönelik henüz bir çözüm bulamamıştır. İkincisi, sanayi teknolojisinin gelişmesi aletleri kullanmaya daha yatkın olan gençlerin istihdamını artırarak yaşlanan işçileri sistemin dışına itmiştir. Üçüncüsü, buna bağlı olarak gençlerin fabrikalarda çalışmak için kente göç etmeleri nedeniyle yaşlılarını kırdada geride bırakmaları, geleneksel aile yapısını temelden sarsmıştır. Son olarak, modern eğitimin bütün yaş gruplarını kapsamaması kuşaklararası eğitim farkını büyük oranda ortadan kaldırmıştır ve böylece yaşlıların eğitimde eskisi gibi görünür bir ayrıcalığı kalmamıştır (Street, 2007, s. 155).

Modernleşme kuramında yaşlılık algısı topluma göre zaman içerisinde değişmektedir. Örneğin, Amerika’da, 1607-1770 tarihleri arasında kolonyal dönem şeklinde birinci evre olarak adlandırılan yaşlı ayrıcalığının uygulamalarından biri olan yaşlı yönetimi/gerontokrasi vardır. Akabinde ise 1770-1820 yılları arasında devrim fikrinin yayılmasıyla birlikte yaşlı ayrıcalığı yerini ikinci evre olan yaşlı ayrımcılığına bırakmıştır. Böylece, ilk evrede yüceltilen ve övülen yaşlılar, ikinci evrede “moruk” ve “eski kafalı” gibi tabirlerle hor görülmeye başlanmışlardır (Fischer, 1978).

Modern evre olarak tanımlayabileceğimiz 1820-1970 yılları arasındaki dönemde ise modernleşmenin de etkisiyle yaşlılık gençlikle kıyaslanmaya başlanmıştır. Bu kıyaslamada yaşlılık adeta gelenekle/eskiyle özdeşleştirilip gençlik ise modern/yeni olarak sunulmuştur. 1970 ve sonrasındaki evrede ise yaşlılık geriatri ve hatta yaşlılık bilimi gerontoloji tarafından bir “hastalık/sorun” olarak sunulup sosyal devletin müdahale etmesi gereken bir alan olarak tanımlanmıştır (Fischer, 1978). Gelinek noktada ise bunun da ötesine geçilerek artık beşinci evrede yaşlılık “yaşlılık sektörü” ve “tıbbi-sanayi kompleksi” tarafından ticari bir meta haline getirilmiştir (Estes, 2001).

Yaşlı ayrımcılığı son iki evrenin ürünüdür, çünkü bu kavram 1969’da ilk kez Amerika Ulusal Yaşlılık Enstitüsü Başkanı Gerontolog Robert Butler tarafından toplumdaki ihtiyaçlara yönelik ayrımcılığı ve hatta önyargıyı tanımlamak için kullanılmıştır (Butler, 1975). Oysa Butler’den daha önce Sanayi Devrimi’nin akabinde, 19. yüzyılın sonlarında, işyerlerinde söz konusu ayrımcılığın 50 yaş ve üzeri kişilerin üretim talebini karşılamadıkları bahanesiyle işten çıkarılmaları şeklinde uygulandığı bilinmektedir (Baybora, 2010). Bu da yaşlı ayrımcılığının ilk önce iş hayatında ortaya çıktığını göstermektedir. Sonrasında ise toplumun her alanına sirayet ederek ırk veya cinsiyet ayrımcılığı kadar tehlikeli bir boyut kazanmaya başlamıştır. Özellikle, genç kuşakların yaşlıları kendilerinden farklı görmeye ve kuşak çatışmasına varan pratikler geliştirmeye başlamaları tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Örneğin, daha önce büyük saygı gören yaşlılar, yazılı ve görsel medyada ‘mizah’ yoluyla ayrımcılığa tabi tutulmaktadırlar. Bu da yaşlılığı istenmeyen bir durum haline getirmiştir (Cherry et al, 2013).

Toplumun yaşlılık algısı ve yaşlılığa karşı geliştirilen biyolojik bakış açısı, yaşlı ayrımcılığını besleyen sebeplerin başında gelmektedirler. Yaşlanma biyolojik olarak gerileme ve hastalıkların arttığı bir dönem olarak resmedilmektedir. Medya tarafından toplumdaki hızlı değişime temkinli yaklaşan yaşlıların yeniliklere uyum sağlamadıkları tezi savunularak onlara birer aktör değil, seyirci olmaları yönünde bir telkinde bulunmaktadır. Özellikle, kültürel değerlerinden uzaklaşan toplumlar, yaşlıları beceriksiz görmekte ve dolayısıyla onları iş hayatından bir an önce uzaklaştırma eğilimindedirler. Oysa kültürel değerlerine bağlı toplumlar, yaşlılara hürmet mekanizmalarını çalıştırarak, onların tecrübelerinden faydalanma yoluna gitmekte, onları kıdemli vatandaşlar olarak bilge konumuna yerleştirmektedirler. Özellikle bazı doğu ülkelerinde erkek yaşlılar hayatın büyük bir bölümünü yaşamış ve anlamış oldukları için bilge olarak kabul edilmektedirler. Örneğin, Japonya’da bazı sağlık sorunları olan kadınların iş yükü azaltılmakta ve dolayısıyla gençler onlara hizmet etmeye özendirilmektedirler (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004).

Burada yeri geldiği için yaşlı ayrımcılığının cinsiyet boyutuna da bakılabilir. Kadınlar erkeklere oranla daha fazla yaşlı ayrımcılığına maruz kalmaktadırlar (Marshall, 2007; Buz, 2015). Özellikle kamusal alana katılmalarının önündeki sınırlandırmalar/engellemeler kadın yaşlılarda erkeklere göre daha fazladır. Kadınlar erkelere göre fazla yaşadıkları için dul kalmakta ve yoksulluk gerçeğiyle daha erken tanışmaktadırlar. Bu ücretli bir işte çalışmadıkları için sosyal güvencesi olmayan yaşlı kadınlar için daha büyük bir risk teşkil etmektedir. Ne

yazık ki ilerleyen yaşla birlikte gelen bu ve benzeri sorunlarla iyice zayıf konuma düşen yaşlı kadınlara yönelik ayrımcılık daha kolay uygulanmaktadır. Bu nedenledir ki gelişmiş ülkelerde bu sorunlarla baş etmek için kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık politikaları geliştirilmiştir (Karasoy, 2021).

Türkiye’de yaşlılar, yaşlı ayrıcalığı kapsamında, tarih boyunca hürmette ve hizmette kusur gösterilmemeleri gereken bilgiler olarak kabul görmüşlerdir. Ancak küreselleşme, hızlı kentleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte değişmeye başlayan toplum yapısı, yaşlıya bakışı da olumsuz etkilemeye başlamıştır. Özellikle, ticari reklamlarda genç bedenin öne çıkarılması yaşlı bedeni ikinci plana itmiştir. Özellikle dizilerde geliştirilen gelin-kaynana tiplmeleri yaşlılara yönelik *geçinilmesi zor insan* tipolojisini pekiştirmiştir.

Medyada gençler dinamik ve üretken bireyler olarak resmedilirken, yaşlılar tersine çalışma gücü azalmış ve artık topluma bir şey katmayacak pasif insanlar olarak sunulmaktadır. Aktif bir şekilde gösterilen yaşlılar bile oldukları gibi değil, kurgulandıkları gibi gösterilmektedirler. Örneğin, sağlık turizmi ve spor alanında yaşlıları da birer “müşteri” haline getirmek için “süper yaşlı” tiplmelerine başvurularak farklı maceralara ve tehlikeli sporlara yaşlılar da çekilmek istenmektedir. Başarılı yaşlanma, yaşlılığı geciktirme (anti-aging) ve aktif yaşlılık uygulamalarını suiistimal ederek yaşlı artık iddia edildiği gibi bir özne olarak değil, tersine bir nesne/müşteri konumuna getirilmektedir. Bu durumu yaşlı ayrımcılığının iki yüzü şeklinde tarif edebiliriz (Mchugh, 2003). Bir yüzü yaşlılık/yaşlılar hakkında negatif stereotipleri besleyip yaşlıların hayattan el etek çekmelerine yol açarken, öteki yüzü de “yaşlanmayı geciktirme”, “hiç yaşlanmama” (Agelessness) gibi “iksirler”le biyolojik yıpranmayı hepten reddederek süper yaşlı profiliyle yaşlının olduğundan farklı gösterilmesine neden olmaktadır (Powell ve Chen, 2017).

Yaşlı ayrımcılığının ortaya çıkmasında etkili bazı faktörler, yaşlıların yaşlanmayla birlikte geliştirdikleri tutumlardan da kaynaklanabilmektedir. Yaşlılık bazen de ölümle eş anlamlı olarak algılanabilmektedir. Öyle ki ölüm korkusu yaşlının hayattan el etek çekerek başkasının görmezden gelmelerine yol açacak şekilde kendisini ihmal etmesine yol açabilmektedir. Bunu yapmakla yaşlı zaten ayrımcılık yapmaya teşne insanların kendilerine karşı ayrımcı pratikler geliştirilmesine adeta davetiye çıkarmaktadır. İleri yaşla birlikte gelen rahatsızlıkları nedeniyle de sürekli bakıma muhtaç insanlar olarak algılanıp bir yük olarak görülmektedirler. Sonuçta bir statü kaybı olarak görülen bu ve benzeri durumlar, yaşlı ayrımcılığının önünü açmaktadır.

Yaşlılık tanımları bile yaşlı ayrımcılığına adeta davetiye çıkarmaktadır. Bir başka deyişle, yaşlılıkla ilgili bir kısım tanımlarda bazı tabirlerle ileri yaşın etkileri ve özellikleri negatif bir şekilde hatırlatılmaktadır. Özellikle bunlardan “bunama”, “hastalıklı olma”, “güçsüzleşme”, “yıpranmış olma”, “fonksiyon görememe” gibi ifadelerle yaşlılığı kötü ve mümkünse kaçınılması gereken bir durum olarak resmetmektedirler (Özbolet, 2016; Kalınkara, 2011).

Özetlemek gerekirse, gerontologlar yaşlı ayrımcılığının oluşmasına esas teşkil eden dört etken üzerinde durmaktadır (Çilingiroğlu ve Demirel, 2004). Birinci etken ölümden duyulan korkudur. Ölüm yaşlılıkla eş anlamlı görüldüğü için yaşlının kendini hayattan adım adım geri çekmesine ve gençlerin de onları davrandıkları şekilde algılamalarına yol açmaktadır. İkinci etken kitle iletişim araçlarıyla birlikte bedensel güzelliğin ve cinselliğin ön plana çıkarılarak bu alanda gençlere nazaran yaşlıların yeterli ve piyasa için gerekli olmadıklarının ticari reklamlar aracılığıyla sunulmasıdır. Bu etken yaşlıların ekonomik verimlilik ve üreticilik anlamında gençlere nazaran artık geride kaldıkları yönündeki üçüncü etkeni de belirlemektedir. Sonuncu etken ise yaşlılarla ilgili yapılan çalışmaların çoğunun yaşlılara bakım hizmeti veren bakımevi

ve huzurevi ile sağlık hizmeti veren hastane üçgeninde yürütülmeleri sebebiyle yaşlıların sürekli bakıma muhtaçmış gibi gösterilmesi ve dolayısıyla buna yönelik bir toplumsal algının oluşmasıdır (Koçman, 2006).

Yaşlıların sadece bakıma muhtaç insanlar olarak algılanması kendi kendine yetebilen ve bağımsız bir şekilde kendi yaşamlarını sürdüren ihtiyaçlara karşı büyük bir haksızlık olmaktadır. Çünkü yatağa bağlı yaşlıların oranı sadece %8 civarındadır (Buz, 2015). Kurumsal bakıma başvuranlar da ancak %1 oranındadır (Esendemir, 2015). Dolayısıyla, sadece bu istatistiklere bakacak olsak bile bütün yaşlıların kurumsal bakıma muhtaç gibi resmedilmesinin ne kadar büyük yanlış olduğu daha net görülecektir.

Yöntem

Çalışmanın metodu, araştırma tipi, ana olgu(lar), örneklem seçimi, veri toplama ve analizi içeriklerinden oluşan ATAÖÇVTA kısaltması altında formüle edilmiştir. Araştırma tipi tarama modeline dayanan nitel bir özelliğe sahiptir. Araştırmada özellikle sosyal medya platformları (Twitter, Facebook ve Instagram) üzerinden dijital paylaşıma sokulan yaşlı temalı 37 karikatür incelenmiştir. Döküman taramasının yanısıra 70 kişiye de izledikleri TV’lerde (dizi, film ve reklam) ve okudukları kitaplarda (roman, hikâye ve masal) karşılaştıkları yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı temalarını belirtmeleri istenmiştir. Böylelikle bu iki ana olgu çerçevesinde araştırmacı tarafından 2018-2021 yılları arasında amaçlı örneklem çerçevesinde kavramlar haritası çıkarılmıştır. Bu kavramlar tematik analize tabi tutularak azaltma yoluyla iki ana tema altında toplanmıştır. Toplanan veriler doküman incelemesi tekniğine bağlı olarak tematik analize tabi tutulmuştur. Kısaca, doküman incelemesi tekniğine dayalı tematik analiz, temin edilen öne çıkan temaların incelenmesine dayanmaktadır (Sönmez ve Alacapınar, 2017, s. 108). Bu nedenle her türden tema değil, “Türkiye’de yaşlılık algısı bağlamında yaş ayrıcalığı ve ayrımcılığının medyadaki yansıması nasıldır?” araştırma sorusu için lazım olan temalarla çalışma sınırlandırılmıştır. Karikatür, dizi/film, reklam, roman/hikâye şeklinde sınıflandırılan alanlarda öne çıkan çok sayıdaki kategori yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı temaları altında toplanarak tematik analize tabi tutulmuştur. İncelemede güvenilirlik, çalışmanın iç tutarlılığının sağlanması ve bu alanda uzman kişilerin onayının alınmasıyla elde edilirken, geçerlilik ise çalışmanın inandırıcılığı, kabullenirliği, aktarılabilirliği ve transfer edilebilirliği ile teminat altına alınmıştır.

Bulgular ve Analiz

Dijital ortamlarda (Twitter, Facebook ve Instagram) paylaşıma sokulan yaşlı içerikli 37 çizim taranmış ve doküman taramasının yanında 70 kişiye de izledikleri TV’lerde (dizi, film ve reklam) ve okudukları kitaplarda (roman, hikâye ve masal) dikkatlerini çeken yaşlı ayrıcalığı ve ayrıcalığı kategorilerini çıkarmaları istenmiştir. Böylece yaşlıya yönelik bakışı inceleyen bu inceleme, tarama ve soruşturma sonucunda, aşağıdaki Tablo 1 ve Tablo 2’de sunulduğu şekilde, temel kategoriler çıkarılmıştır. Sonrasında bütün bunlar yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığı temaları altında toplanarak tematik analize tabi tutulmuşlardır.

Bulgular

Sınıf öğretmeni adaylarının yaşam alanları konusuna yönelik teknolojik pedagojik alan bilgilerinin belirlendiği araştırma bulguları; program bilgisi, öğrencilerin öğrenme

güçlükleriyle ilgili bilgi, öğretimi etkiyecek diğer faktörler ortam (zaman-çevre), öğrenme strateji ve yöntem bilgisi ve değerlendirme bilgisi başlıkları altında sunulmuştur.

Tablo 1. Karikatürlerde yaşlı ayrımcılığı kategorileri

Kategori	N	%
Hasta	7	%18,9
Çatışmacı	6	%16,2
Buyurgan	6	%16,2
Cinsel sapık	4	%10,8
Teknoloji okur-yazarı olmayan	3	%8,1
Yaşlandığını kabullenmeyen	3	%8,1
Saygı bekleyen	2	%5,4
İnatçı	1	%2,7
Hilekâr	1	%2,7
Eşini hor gören	1	%2,7
Cadı	1	%2,7
Paspal	1	%2,7
Süper yaşlı	1	%2,7
Toplam	37	%100

Tablo 1’de görüldüğü üzere, taranan 37 karikatürde tamamen yaşlı ayrımcılığının işlendiği görülmüştür. Yaşlı ayrıcalığı şeklinde değerlendirilebilir diye düşündüğümüz “süper yaşlı” tiplemesinin de bir ironi görülmüştür. Gençler için bile tehlikeli olan sporu “Bakın yaşlı bile bu sporu rahatlıkla yapabiliyor” denilerek aslında dolaylı olarak gençler hedeflenmiştir. Bu nedenle, sözde yaşlı ayrıcalığı gibi görülen bu kategoriyi de yaşlı ayrımcılığı teması altına alınmıştır. Görüldüğü üzere bir yazılı medya unsuru olan karikatürlerde tamamen yaşlı ayrımcılığı işlenmiştir. Bunun, “toplumsal bir eleştiri söylemi olarak mizah”ın karikatürlerde işlenmesi şeklinde olup olmadığına bakılması gerekmektedir. Mizah, Batı kültüründe “humour” olarak çıkışı itibarıyla eleştireldir. Dahası, güldürürken sorgulama yapmayı da amaçlamaktadır ve hatta gelenek, görenek, töre tarafından korunan gücü eleştirerek hür olma praksisini geliştirmeye de yardımcı olmaktadır (Avcı, 2003). Bütün bunlara rağmen yaşlıların olumlu gibi görünen “süper yaşlı” olarak etiketlenip karikatürize edilmeleri yaşlı ayrımcılığı “yaşçılık” olarak tercüme edilebilen “ageism”ın bir sonucudur.

Tablo 1’deki yaşlı ayrımcılığı kategorisi altında toplanan karikatürlerde en çok işlenen yaşlının “hasta” olarak etiketlenmesi, artık sistematik bir hâl almış yaşçılığın dışavurumudur. Bu yaşçılık, yaşlının, özellikle yaşlılık endüstrisi ve tıp-sanayi kompleksi tarafından zaten “hasta/müşteri” olarak bilinçli şekilde gösterilmesinin sonuçlarından sadece birisidir. Öte yandan, yaşlılar “hasta” bireyler şeklinde resmedilerek artık onların özel yeteneklerinden ve tecrübelerinden faydalanılmasının önüne geçilmektedir. Bütün bunlar “dolaylı yaşlı ayrımcılığı” şeklinde de ortaya çıkarak yaşlının da bir yerden sonra bunları içselleştirmesine/benimsemesine yol açmaktadırlar.

Dolaylı yaşlı ayrımcılığı, iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Birincisi, bilinçli yapılmaya bile gayri ihtiyari bilinçaltına işlemiş saiklerle yaşlıya farklı bir muamelede bulunma şeklinde izah edilebilir. İkincisi, tarafsız görünmekle birlikte belirli bir yaş grubunu kayırmak veya ötekileştirmek biçimde uygulamalarda ortaya çıkmaktadır. İş yerinde kariyer yükseltme eğitim programlarında yaşlılar yerine gençlere yer verilmesi buna bir örnektir. Çok yaygın olmazsa bile dolaylı yaşlı ayrımcılığı alanlarında bazen pozitif ayrımcılık da yapılmaktadır. Özellikle sosyal yardım konusunda yaşlılar gençlere nazaran daha ön plandadır. Ancak bu bile toplumda yaşlıların “muhtaç” oldukları önyargısının bir sonucudur. Dolaylı yaşlı ayrımcılığının tersi ise

doğrudan yaşlı ayrımcılığıdır. Bu yasaların, sosyal politikaların ve uygulamalarının yaşlıları sırf yaşlı oldukları için dışlaması veya tercih etmesidir. İş ilanlarında belirli bir yaşın başvuru şartlarında belirtilmesi doğrudan yaşlı ayrımcılığının bir örneğidir. Dolayısıyla, doğrudan yaşlı ayrımcılığını tespit etmek dolaylı yaşlı ayrımcılığından çok daha kolay bir iştir (Band-Winterstein, 2015).

Bulgularda en çok öne çıkan yaşlının “çatışmacı” olduğu tezi onların kuşaklararası dayanışma noktasında hâlâ büyük oranda yerine getirdikleri önemli görevi hepten yok saymaktan gelmektedir. Yaşlıların “buyurgan” olarak karikatürize edilmeleri de göç, kentleşme, yoksulluk, aile yapısının değişmesi, doğal ve biyolojik felaketlere rağmen yaşlının da sanki geçmişte olan ayrıcalığının hiç etkilenmediği ezberinden kaynaklanmaktadır. Özellikle üzerinde durulması gereken noktalardan birisi de yaşlının “cinsel sapık” olarak karikatürize edilmesidir. Bu tamamen cinsellik açısından da insanın biyolojik yaşlanmasını bilmemekten ileri gelmektedir. Y

aşlıların “teknoloji okur-yazarlığı”nın gençlere nazaran düşüklüğü ve yaşlının da artık “yaşlandığını kabul etmeme”si bilimsel bir gözlem sonucu olabilmektedir, ama buna rağmen bunu karikatürize etmek yaşlı ayrımcılığını beslemektedir. Diğer yaş grupları gibi yaşlının da toplumdaki “saygı bekleme” hakkı vardır, ancak bu hakkı sanki hakkı olmayan bir şeyi istemiş gibi karikatürize etmek yaşçılıktır.

Son olarak, yaşlıyı “inatçı”, “hilekâr”, “eşini hor gören”, “cadı” ve “paspal” olarak karikatürize etmenin onlar hakkındaki ön yargıları beslemektedir. Kitle iletişim araçları tarafından öğretilmiş ezberlerin mikro düzeyde bireyin algısını nasıl yanlış yönde değiştirdiğinin göstergesidir. Bunlar tamamen atomu parçalamaktan zor algı operasyonlarıyla oluşturulmuş önyargılar olup, yaşlılık olgusunu çarpıtmaya yöneliktir. Ne yazık ki bu tür yaşlılıkla ilgili kuşaktan kuşağa aktarılan olumsuz önyargılar/sterotipler hep olagelmıştır (Angus ve Reeve, 2006).

Tablo 2. *TV (Dizi ve Film), Reklam ve Kitapta (Roman, Hikâye ve Masal) Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı*

TV (Dizi ve Film)	Reklam	Kitap (Roman, Hikâye ve Masal)
Yaşlı Ayrıcalığı Fedakâr, adil, zengin, kültürlü, dinç, genç ruhlu, sevgi dolu, saygı gören, aile reisi...	Yaşlı Ayrıcalığı Saygı gören, kültürün taşıyıcısı, neşeli, sağlıklı, aile büyüğü...	Yaşlı Ayrıcalığı Bilgili, tecrübeli, sözü dinlenen, iyi niyetli, yol gösterici, koruyucu, tutumlu, evin reisi...
Yaşlı Ayrımcılığı Aceze, nasihatçı, otoriter, gençliğe özenen, duygusal, huysuz, şikâyetçi, hasta, çocuksu, inatçı, çatışmacı, çapkın...	Yaşlı Ayrımcılığı Muhtaç, pasif, zayıf, otoriter, tutucu, gençliğe yabancı...	Yaşlı Ayrımcılığı Hasta, muhtaç, yalnız, terkedilmiş, asabi, gençlik karşıtı...

Tablo 1’de açıklanan yaşlı ayrımcılığı göstergelerinin dışında Tablo 2’de öne çıkan yaşlı ayrımcılığı unsurları yukarıdaki değerlendirmeye bir bütünlük oluşturması açısından şu şekilde analiz edilebilir.

Birincisi, Tablo 2’de TV (dizi ve film) kategorisinde Tablo 1’dekilerden farklı olan yaşlı ayrımcılığı göstergeleri “duygusal”, “çocuksu”, “gençliğe özenen” ve “nasihatçi” unsurlarıdır. Geriye kalan diğer unsurlar zaten karikatürlerde de vardılar ve analize tabi tutulmuşlardır. Dolayısıyla yukarıda analiz edilmeyen unsurlar şu şekilde ele alınabilir. Yaşlıların “çocuksu” ve “duygusal” olduklarına dair toplumda önyargılar zaten mevcuttur. Yaş ilerledikçe onların

tıpkı çocukluk dönemlerindeki gibi bakıma, ilgi ve alakaya ihtiyaç duydukları ve dolayısıyla bunlar yapılmadığı vakit duygu dünyalarında birtakım şeylerin yaşandığı iddia edilebilmektedir, fakat bütün bunlara rağmen “yaşlılığın çocuksulaştırılması” ve yaşlıların “duygularının esiri” olarak gösterilmeleri yaşlılığın bir sonucudur. Aynı mecralarda yaşlıların “nasihatçi” ve “gençliğe özenen” olarak gösterilmeleri de bununla bir tezat oluşturmaktadır. Örneğin, çocuksu gösterilen yaşlılar aynı zamanda nasıl nasihat verebilecek konumda da olabiliyorlar ki? Son olarak, yaşlıların “gençliğe özenen”ler şeklinde sunulmaları da bir tür yaşlı ayrımcılığıdır, çünkü yaşlıların gençlere özenmeleri, hep genç kalmak istemeleri olgusundan farklıdır. İlkinde kendini gençlikten aşağıda görme vardır, diğerinde ise yaşamlarındaki geride bırakılmış bir döneme özlem ve nostaljik duygular vardır.

İkincisi, Tablo 2’de şu ana kadar anlatıların dışında kaynak taramasının yanında 70 katılımcının izledikleri reklamlarda söyledikleri yaşlı ayrımcılığı göstergelerinden farklı olanlar, yaşlıların “tutucu” ve “gençliğe yabancı” olarak gösterilmeleridir. Yaş ilerledikçe insanların durulduğu ve muhafazakârlaştığı yönünde birtakım bilimsel çalışmalar vardır, ancak bunun “tutucu”luk olarak sunulması yaşlı ayrımcılığı bağlamında bir etiketlemedir. Yaşlıların “gençliğe yabancı”ymış gibi sunulmaları da kuşaklararası dayanışmayı yok saymaktır. Aile içinde tutun toplumun her alanında gençlerle kol kola gönüllülük çalışmaları yapan ve tecrübelerini gençlere aktararak onların başarılı olmalarında rol oynayan yaşlılar vardır.

Son olarak, Tablo 2’de yaşlı ayrımcılığı bağlamında şu ana kadar değinmediğimiz kitap (roman, hikâye ve masal) kategorisinde göze çarpan yaşlıların “yalnız”, “terkedilmiş” ve “asabi” olduklarıdır. Yaşlıların yalnızlığı veya sosyal izolasyonu toplumsal bir gerçektir, fakat yalnız yaşamak her zaman için terkedilmiş anlamına gelmemektedir, çünkü yaşlılar çoğu zaman çocuklarına yük olmamak ve bağımsız yaşamak için de yalnız kalmayı tercih etmektedirler. Dolayısıyla yaşlıyı “yalnız” ve “terkedilmiş” gösterme işinde de gizil yaşlı ayrımcılığı vardır. Yaşlıların “asabi” olarak sunulmasına gelince bırakın yaşlıları başka yaş kategorisinden birilerini de olsa “asabi” olarak göstermek bir etiketleme ve dolayısıyla açık bir yaşlılıktır.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, TV (dizi ve film), reklam ve kitap (roman, hikâye ve masal) kategorileri altında yaşlı ayrımcılığının yanı sıra yaşlı ayrıcalığına da yer verilmiştir.

Öncelikle TV (dizi ve film) kategorisindeki yaşlı ayrıcalığının unsurlarına bakarsak yaşlıların bu mecralarda “fedakâr”, “adil”, “zengin”, “kültürlü”, “dinç”, “genç ruhlu”, “sevgi dolu”, “saygı gören”, “aile reisi” şeklinde sunuldukları tespit edilmiştir. Bütün bunlar, Türkiye’de son zamanlara kadar reisinin bir yaşlı büyüğün olduğu geniş aile ile somutlaşan yaşlı ayrıcalığının varlığını gösteren unsurlardır. Hatta günümüzde bile modernleşme ile birlikte çekirdek aile özellikle kentlerde öne çıkmaya başlamışsa da bir yaşlı büyüğün aile reisi olduğu geniş aile çekirdek aileyle ilişkili bir şekilde varlığını sürdürmektedir (Keskin, 2016, s. 95). Yaşlının/aile reisinin sıfatları olarak görülebilecek diğer bütün unsurlar da gösteriyorlar ki yaşlı ayrıcalığı, yaşlı ayrımcılığıyla eş zamanlı olarak TV (dizi ve film) kategorisinde varlığını sürdürmektedir.

Sonrasında reklam kategorisinde ise, TV (dizi ve film) için görülen üzerinde durduğumuz unsurların yanında farklı olan yaşlıların “kültürün taşıyıcı” olarak sunulmaları yaşlı ayrıcalığının sürdüğünün önemli bir delilidir. Yazılı kültürün yanında sözlü kültürün hâlâ varlığını sürdürdüğü Türkiye’de yeni kuşaklara bu kültürel aktarımı sağlayanların yaşlılar olması sürpriz değildir.

Son kategori olan kitap (roman, hikâye ve masal) kısmında yukarıda analiz ettiğimiz unsurlara ek olarak yaşlıların, yaşlı ayrıcalığı bağlamında “bilgili”, “tecrübeli”, “sözü dinlenen”, “iyi niyetli”, “yol gösterici”, “koruyucu”, “tutumlu”, “evin reisi” olarak

kahramanlaştırıldıkları görülmüştür. İşte bu, bilgili, deneyimli, koruyup kollayan, yol gösterici ve tutumlu olan yaşlıların tecrübesinden dün olduğu gibi bugün de Türkiye’de faydalanıldığını göstermektedir.

Tartışma ve Sonuç

Yaşlı ayrıcalığı ve ayrımcılığının her ülkede olduğu gibi Türkiye’de de farklı tezahürleri vardır. Bu, yukarıda literatür taramasında görülmüş ve bulgularla da desteklenmiştir. Sınırlılıkları açısından söz konusu her iki alanda bir fizibilite çalışması olmasına rağmen araştırmada genel itibariyle şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Birincisi, çoğu toplumda yaşlı ya yüceltilerek “ayrıcalıklı” bir konuma yerleştirilmektedir ya da hiç muhatap alınmayarak “ayrımcılığa” tabi tutulmaktadır. Daha önce gerontokraziyle toplumun önderleri ve aile reisleri olarak her alanda ayrıcalıklı ve görünür kılınan yaşlılar, modernleşmeyle birlikte özellikle medyadaki sunumla artık “mizah malzemesi” yapılarak itibarsızlaştırılmaktadırlar. Tablo 1’de 37 karikatürde yaşlı ayrıcalığının hiçbir emaresine rastlanmayıp hepten yaşlı ayrımcılığının işlenmesi, toplumda yaşlılık algısının “şaka/mizah” yoluyla farklı bir yöne çekilmek istendiğine işaret etmektedir. Bir başka deyişle, yaşlıyı karikatürize ederek oluşturulmak istenen algının, asli yaşlılık olgusunun önüne geçirilmesi artık toplumda baş göstermiş yaşlı ayrımcılığını besleyecektir. İzlenen TV (dizi, film ve reklam) ve okunan kitap (roman, hikâye ve masal) kategorilerine dahi yansıyan yaşlı ayrımcılığı ifadeleri tehlikenin boyutunu gözler önüne sermektedir. Buna rağmen söz konusu kategorilerde yaşlı ayrıcalığına dair ifadelerin de olması, çalışmanın sadece bir fizibilite çalışması olması sınırlılığın rağmen, Türkiye’de yaşlı ayrımcılığını dengeleyici mekanizmaların da hâlâ devrede olduğunu göstermektedir.

İkincisi, sosyal içerme yaşlı ayrıcalığının, sosyal dışlanma ise yaşlı ayrımcılığının tezahürüdür. Yukarıdaki bulgularda yaşlıların “aile reisleri” olarak hâlâ “sözlerinin dinleniyor olması” kısmen de sosyal içermeye bağlı olarak toplumsal katılımlarını ifade etmektedir. Öte yandan “yalnız” ve “muhtaç” olarak sunulmaları, sosyal dışlanma nedeniyle bir izolasyonla karşıya kaldıklarını da ortaya koymaktadır. Yaşlıların sosyal içermeye ve dışlanmaya maruz kalmaları gerontoloji kuramlarındaki tartışmalara yansiyacak denli bariz bir hale gelmiştir. Mesela, yaşamdan geri çekilme kuramı ve etkinlik kuramı arasındaki süregelen tartışmalar bu bağlamda değerlendirilmektedir. Kısacası, yaşamdan geri çekilme kuramı, yaşların kendilerini hayattan geri çekmekle ancak huzura kavuşacakları varsayımına dayanmaktadır (Akçay, 2011). Oysa bu çoğu zaman onların toplumdan dışlanmalarının meşrulaştırılması anlamına gelmektedir. Etkinlik kuramı buna bir itiraz şeklinde gelişerek aksine yaşlıların ancak yaşam boyu aktif kalarak mutlu kalabileceklerini ispatlamaya çalışmaktadır (Şentürk, 2018). Lakin bu teori de bedende yaşın ilerlemesiyle gelen biyolojik zayıflamaları görmezden gelerek “süper-yaşlılar” üreterek onları olduklarından farklı göstermekle diğer yaş gruplarından farklı bir ayırıma tabi tutmaktadır.

Yaşlının çevresiyle uyumu, onu hayata bağlayan etkenlerin başında gelmektedir. Bu nedenle, yaşlının “yerinde yaşlanma”nın önemine binaen bu yönde çalışmalar son zamanlarda artmaya başlamıştır, çünkü “yerinde yaşlanma” yaşlının yaşam kalitesini artırma, sosyal katılım sağlama ve sosyal ilişki kurma fırsatı sunmaktadır (Kütmeç Yılmaz, 2020; Yalçınöz Baysal, Aktaş ve Bakan, 2020; Çiçek, Şahin ve Erkal, 2020; Özmete ve Dinç, 2020). Bu nedenledir ki yaş(lı) dostu şehirler, mekân gerontolojisinin önemli konularından birini oluşturmuştur. Buradaki temel amaçlardan biri, yaşlı ayrımcılık pratiklerinin mekân ve sosyal ilişkiler dolayımı ile azaltılmasını sağlamaktır. Çünkü sosyal ilişkiler beraberinde yardımlaşmayı ve

kucaklaşmayı getirmektedir. Tersine ise zaten sosyal izolasyondur/soysal dışlanmadır. Sosyal dışlanmayla, sosyal uyumun tersine, yaşlı marjinalize edilmektedir ve böylece her türlü sosyal karar alma mekanizmalarının dışına itilmektedir (Witman, Iecovich ve Alfasi, 2014).

Son olarak, iyi niyetlilik yaşlı ayrıcalığı, istismar ise yaşlı ayrımcılığının tezahürüdür. Örneğin, bulgulardaki kitap (roman, hikâye ve masal) kategorisindeki “iyi niyetlilik” yaşlının ve de onunla irtibatlı herkeste olması gereken bir haslettir, ancak ne yazık ki yaşlı istismarı da bir tür yaşlı ayrımcılığı olarak tezahür etmektedir. Yaşlı istismarı iki boyutludur. Bir boyutu yaşlının kendini ihmali, diğeri de toplumun onu istismarıdır. Yaşlı istismarı her alanda yaşanabilmektedir. Özellikle yaşlıların güçsüzleşmeleri ve kimsesiz kalmaları durumunda cinsel, fiziksel, finansal açılardan istismara maruz kalmaktadırlar; sözlü saldırılarla psikolojik baskılara uğramaktadırlar.

Yaşlı ayrıcalığı, ayrıcalığı emekli maaşının düşük olmaması şartıyla erken emeklilik imkânı ve toplu taşıma araçlarında bedava ulaşım imkânını sağlamak ise pozitif ayrımcılık kabilinden bazı alanlarda meşru görülmektedir. Ancak yaşlı ayrımcılığı günümüzde toplumun her alanına yayılarak büyük bir sorun haline geldiği için hiçbir şekilde kabul edilmemektedir.

Yaşlılara ayrımcılık belirli bir topluma has değildir. Ne yazık ki artık küresel bir boyut kazanmıştır. Buna karşı çözüm bulunması adımları vardır, fakat bunlardan da bazılarının yaşlı ayrımcılığını tersinden beslediği görülmektedir. Örneğin, yaşlıların hep genç kalma isteği, “yaşlanmayı geciktirme ve hatta yok etme” iddiasına sahip “anti-ageing” ticari hareketiyle yaşlıların duyguları dahi sömürülmeye başlanmıştır. Dahası, “başarılı yaşlanma” adı altında yapılan organizasyonlarda yaşlıları tamamen bir “müşteri” olarak gören bir ekonomi sektörü oluşmuştur. Bu, tabii ki “anti-ageing” ve “başarılı yaşlanma”nın hiç iyi taraflarının olmadığı anlamına gelmemektedir. Burada önemli olan şey, bu tür akımların yaşlılığın biyolojik, fizyolojik ve psikolojik yönlerini tamamen es geçerek, “hep genç kalma”nın iksiri bulunmuşmuş gibi, bir yaklaşım sergilemelerinin de dolaylı yaşlı ayrımcılığı pratikleri olduklarıdır.

Medya aygıtları yaşlılara yer verseler de bunu daha çok onları mizah malzemesi yapma yoluyla bir ayrımcılığa tabi tutarak yapmaktadır. Örneğin, gelin-kaynana dayanışmasına yönelik bir yapıya pek rastlanmamaktadır. Tersine, gelin-kaynana (ç)atışmalarıyla yaşlılar özellikle “geçimsiz” kişiler olarak gösterilmektedir. Reklamlarda ise olumlu örnekler olmasına rağmen yaşlı bedenlerin de artık ticari reklamların bir ögesi haline getirilip metalaştırıldığı ve ancak öyle sunabildiği gözden kaçmamaktadır. Bu nedenle, netice itibarıyla neresinden bakılırsa bakılsın yaşlı ayrımcılığı toplumun her alanına yayıldığı için önlenmesi gereken bir sorun olmuştur ve dolayısıyla yaşlı ayrıcalığı çalışmalarıyla da dengelenerek yapılacak yeni çalışmalarla her açıdan incelenmelidir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Yaşlılık Algısı: Yaşlı Ayrıcalığı ve Ayrımcılığı Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynaklar

- Akçay, R. C. (2011). *Yaşlılık: Kavramlar ve kuramlar*. Kriiter.
- Akdemir, N., Çınar, F.İ., & Görgülü, Ü. (2007). Yaşlılığın algılanması ve yaşlı ayrımcılığı. *Turkish Journal of Geriatrics*, 10(4), 215-222.
- Angus, J., & Reeve, P. (2006). Ageism: A threat to “Aging well” in the 21st Century. *The Journal of Applied Gerontology*, 25(2), 137-152. <https://doi.org/10.1177/0733464805285745>.
- Avcı, A. (2003). *Toplumsal eleştiri söylemi olarak mizah ve gülmece*. *Birikim Dergisi*, (166), 80-96. <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-166-subat-2003-sayi-166-subat-2003/2354/toplumsal-elestiri-soylemi-olarak-mizah-ve-gulmece/3891>.
- Band-Winterstein, T. (2015). Health care provision for older persons: The interplay between ageism and elder neglect. *Journal of Applied Gerontology*, 34(3), 113–127. <https://doi.org/10.1177/0733464812475308>.
- Baybora, D. (2010). Çalışma yaşamında yaş ayrımcılığı ve Amerika Birleşik Devletleri’nde yaş ayrımcılığı düzenlemesi üzerine. *Çalışma ve Toplum*, (1), 33-57. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874021.pdf>.
- Butler, R. (1975). *Why survive? Being old in America*. Harper & Row.
- Buz, S. (2015). Yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(53), 268-278. <https://doi.org/10.17755/esosder.89453>
- Cherry, K.E., Allen, P.D., Danver, J.Y., & Holand, K.R. Holland (2013). Contributions of social desirability to self-reported ageism. *Journal of Applied Gerontology*, 20(10), 1-22. <https://doi.org/10.1177/0733464813484984>.
- Cowgill, D. O. (1974). Aging and modernization: A revision of the theory. J. F. Gubrium (Ed.), *Communities and environmental policy* içinde (ss. 124-146). Charles Thomas.
- Cowgill, D. O., & Holmes, L. (Eds.). (1972). *Aging and modernization*. Appleton Century-Crofts.
- Çiçek, B., Şahin, H., & Erkal, S. (2020) Determination of the opinions of individuals aged 65 and over on aging in place: the case of Ankara. *Educational Gerontology*, 46(4), 182-194. <https://doi.org/10.1080/03601277.2020.1723213>
- Çilingiroğlu, N., & Demirel, S. (2004). Yaşlılık ve yaşlı ayrımcılığı. *Türk Geriatri Dergisi*, 7(4), 225-230. http://geriatri.dergisi.org/uploads/pdf/pdf_TJG_239.pdf.
- Ekinci, M. (2012). Üveys el-Karanî. *E-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, 5(1), 113-118. <Http://www.emakalat.com/en/download/article-file/63736>.
- Esendemir, Ş. (2015). *Push factors of institutionalization of older adults in Turkey*. LAP LAMBERT Academic Publishing.
- Estes, C.L. (2001). *Social policy & aging*. Sage Publication.
- Fischer, D.H. (1978). *Growing old in America*. Oxford University Press.
- Görgün Baran, A., (2012). *Davranış bilimleri*. Siyasal Kitabevi.
- Kalınkara, V. (2011). *Temel gerontoloji yaşlılık bilimi*. Nobel Akademi Yayıncılık.
- Karasoy, G. (2021). Sosyal bir sorun alanı olarak yaşlı yoksulluğunun incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(3), 155-167. Doi: 10.18026/cbayarsos.889976.
- Keskin, E.B. (2016). *Kentleşme ve ailenin değişimi*. Uludağ Yayınları.
- Koçman, A. (2006). Yaşlılıkta bakıma muhtaçlık ve bakım güvencesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 17(2), 109-113. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/801023>.

- Kütmeç Yılmaz, C. (2020). Yaşlı bireylerde yerinde yaşlanma ile başarılı yaşlanma ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Sağlık ve Toplum*, 20(3), 38-48.
- Marshall, V.W (2007). Advancing sociology of ageism: A special section. *Social Forces*, 86(1), 257-264.
- Mchugh, K.E. (2003). Three faces of ageism: Society, image and place. *Ageing and Society*. 23(02), 165-185. <https://doi.org/10.1017/S0144686X02001113>.
- Özbolat, A. (2016). Beşikten mezara: Yaşlılığın sosyolojisi ve din: Adana örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 53-76. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/265113>.
- Özmete, E., & Dinç, B. (2020). Yaşlıların “göç ve yerinde yaşlanma” bağlamında kentsel dönüşüm ile ilgili değerlendirmeleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 20(46), 197-234. <https://doi.org/10.21560/spcd.v20i54504.660460>.
- Palmore, E. (1999). *Ageism: Negative and positive*. Springer Publishing Co.
- Powell, J., & Chen, S. (2017). The problem of biology and anti-aging: A critical commentary. *Trends in Medicine*, 17, 1-3.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2017). *Örneklendirilmiş araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Anı.
- Street, D. A. (2007). Sociological approaches to understanding age and aging. J. A Blackburn ve C. N. Dulmus (Eds.), *Handbook of gerontology: Evidence-based approaches to theory, practice, and policy* (143-168) içinde. John Wiley & Sons, Inc.
- Şentürk, Ü. (2018). *Yaşlılık sosyolojisi: Yaşlılığın toplumsal yörüngeleri*. Dora.
- TDK (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Witman, A., Iecovich, E., & Alfasi, N. (2014). Ageism and social integration of older adults in their neighborhoods in Israel. *The Gerontologist*, 54(2), 177–189. <https://doi.org/10.1093/geront/gnt008>.
- Yalçınöz Baysal, H., Aktaş, B., & Bakan, A.B. (2020). An investigation of the relationship between ageing in place and successful ageing in elderly individuals. *Psychogeriatrics*, (20), 473–479. <https://doi.org/10.1111/psyg.12534>.

The Science and Trust Issue (After Covid 19)*

Covid 19 Sonrası Bilim ve Güven Problemi

Ali ÖZTÜRK¹

Makale Bilgisi/ Article Information

Geliş/ Received: 15.10.2021

Kabul/ Accepted: 21.11.2021

Yayın/ Published: 31.12.2021

Araştırma makalesi/Research article

Doi: 10.47155/mamusbbd.1010083

Kaynakça Bilgisi/ Citation Information

Öztürk, Ali, (2019). The science and trust issue (after covid 19). *Maarif Mektepleri International Journal of Social and Humanistic Sciences*, 4(2), 86-93. <https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1010083>

Öztürk, Ali, (2019). Covid 19 sonrası bilim ve güven problemi. *Maarif Mektepleri Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 4(2), 86-93. <https://doi.org/10.47155/mamusbbd.1010083>

Öz

Baş döndüren bu modern dünyayı bilimsel bilgi sayesinde inşa ettik. Teknolojideki gelişmeler, yeni keşifler bilinmeyen birçok soru ve sorun bilim sayesinde açığa çıktı. Bilim sayesinde yeni bir dünya cenneti kurmaya ramak kaldı. Böyle inanlarımız çoktur. Özellikle doğrudan bilim felsefesiyle ilgilenmeyen birçok insan bu sözlere gönül rahatlığıyla kanabilir. Bu yaklaşımları eleştirenler de oldu. Bilim yeni bir killese icat ediyor diyenler, bilim bir kabile bilgisi gibi kendine özgü bir bilgidir, diyenler, bilim bir büyük yanılsamadır diyenler, bilim bizi felakete sürüklüyor diye haykırانlar hep oldu. Ama böyle düşünenler azdı ve onlar sıradan insana pek bir şey söylemiyordu. Şimdi bu pandemi ile işler biraz değişti. Modern dünya artık baş döndürmüyor, çünkü klasik insan öldü; nano-insan ise bu yeni-yapay dünyayı doğal bir dünya gibi görüyor. Yani insan alıştı, ama artık bilimi bir uğraş gibi görmek istiyor, başarılı-başarısız bir uğraş. Anlaşılan hakikat ışığı bilim bildiğimiz bir maraba uğraşına dönmeye hazırlanıyor. Şimdi pandemi de bu hakikate yardım etti, bilim zaten klasik inançlarımızı epeyce yormuştu. Peki, şimdi ne oldu? Şimdi bilim değil, yerine hezeyanlarımız metafizik üretecek, bilimse sıradan bir iş olacak öyle mi, bunu çeşitli parametrelerle tartışmaya çalışıyorum. Ola ki geleceği biraz daha fazla anlama şansımız olsun.

Anahtar Kelimeler: Bilim, Güven, İmgenin Epistemolojisi (İmajoloji), Kriz, Şüphe

*Bu makale 2021'de Uluslararası sempozyumda sunulmuş ve özeti yayınlanmıştır.

¹Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, Doç. Dr.

 imajoloji@gmail.com,

 0000-0002-7810-3152

Abstract

Covid 19 has radically shaken many things in our lives. Undoubtedly, belief in science has passed a huge test beyond our general believes. Most of the people have begun to apparently express their doubts on this matter. Indeed, the problem of trust in science is not particularly new but has a new level. However, given this change, our confidence in science needs to be reassessed. In essence, this study aims to address the problem of trust in science in light of these new developments. In this framework, the nature and limits of science will be discussed again. Differences between the legendary possibilities of science and its real possibilities will be questioned. With the promising possibilities of the discipline of "imajoloji" developed by us, the problem of scientific trust will be handled comparatively against the reality of covid 19 which we are facing in our times.

Keywords: Science, Trust, Epistemology of image (imajoloji/imagology), Crisis, Doubt.

Introduction

The relationship between humanity and faith or trust has been a very important issue. As a matter of fact, man has somehow lived constantly with various beliefs. In fact, for many reason, man by his very nature needs to believe something whatever that is. For instance, if we did not have any postulate (namely, we must believe in something as the basis of reasoning) we would have never done philosophy, made science, created literature, drew picture, developed technology and so on. Accordingly we could never have established civilization, city, society, and any human made-made things and activities. Therefore we may simply say that human partly consist of belief and trust (homo-faithus or homo religious) (Açıköz, 2020b, ss.223–229); because only in such a way that it is possible for him/her to do something. Long story short, in addition to many different reasons that should be mentioned, man by nature not only want to trust something but also need it in order to go on to produce anything.

Man who believes and trusts in a number of things is too numerous to count in every respect. The subject itself includes many multidimensional and multi-layered contexts. It can be handled from so many different points that religion, belief, culture, interdisciplinarity, individual, community, society, civilization, history, macro, micro and many other aspects etc. (Açıköz, 2020a). However I cannot mention all of these aspects here. Thus after touching more on the socio-psychological need of belief and trust, I would like to briefly touch on what kind of results the shaking of this situation led and what it means for the authority of science. Otherwise it would be impossible to get out of this complex issue.

In addition to many faith and trust relationships, people have felt the need to develop knowledge-based trust relationships. The knowledge-trust relationship has been institutionalized by philosophy and science (Hollis, 1986: 78). This trust audit, which has been going on for centuries, has passed through various tests and reached the present day. However, the acceptance of science as a type of knowledge that dominates the modern period provided it with a special opportunity. Although there were significant criticisms of science in the scientific and philosophical circles, ordinary person does not consider on this sufficiently. However, after Covid 19, there may have been some breaks in the approach of ordinary people towards the science. Because psychological approaches show us that there are serious convulsions in our basic belief and trust relationships after major traumas (Öztürk, 2020).

On this occasion, in this study, the relationship between trust and science will be re-examined within the framework of this special case. Of course, this change is not only negative. Perhaps it will create an opportunity to reconsider the criticism of some opposing philosophers and scientists for centuries. Thus, we will have the chance to determine the healthy position that science deserves more accurately in a way that it is neither too much nor too little, as it should be. For man, the building of epistemology or knowledge has always been a problematic issue which has been arisen from the nature of man and knowledge. However in every era of man's history of knowledge or science both philosophers and scientists have been tried to overcome the historical problem (Öztürk, 2019). Historically this process covers the epistemological story of man in both sides of man and his knowledge which are about himself and the nature. In order to do these men apply either reductionist or holistic approaches in the names of philosophy, religion and particularly sciences (namely, natural and social sciences). Accordingly, herein we shall deal with the nature and outcomes of these approaches as to investigating nature of man and knowledge so that our aim will be to offer solutions to the problem.

I will face the problem as to several aspects in terms of a newly offered terminology, approach, method for presenting an imagistic sociology and its communities with respect to imagology². In fact description, role and function of social science have steadily changed from early time to today. This historical fact suggests that like sociology which is not pure conjectural discipline, but its definition, role and function has changed according to periods, civilizations, schools, approaches and so on. Depending on these factors, sociology in particular and social science in general have also been reshaped and reconstructed, and therefore its concepts, methods and subjects have accordingly changed.

Accordingly, new era means new ideas, approach, method, definition, explanation, description and comment which naturally differ from the same items of the 19th era. Thus, we obviously need new concepts, paradigms, methods, and approaches etc. in order to take further step to examine the structure of social science as based on new realities. Indeed, there are many scientists who think this in many respects that some of these are simulation theory, fiction concept, post-modernist approaches, post-structure, imaginative realty, imagology and so on. Additionally we shall deal with current problems in terms of the frameworks of imagistic sociology and offer its basics so as to test imaginative communities and reforming it as well as discussing topics and issues have been arisen sofar in this particular community (Öztürk, 2016).

A Brief Approach to the Importance of the Sense of Trust

---

² Imagology; a new discipline that includes; image epistemology, cultural perceptions, communication, media, new media's, virtual society, social media and so on. In this context, we live in world of image and this age is further realized this fact. Therefore, I also re-systemized, re-conceptualized and re-established this situation so that I offer a "İmajoloji" in Turkish pronounce and spelling ("imagology" in English) and it includes ten chapters written by myself. Discipline of İmajoloji is a new offer about relationship between knowledge and human via epistemology of image. This epistemic model obtains reinterpreted social and political life. Certainly we find traces of İmajoloji, in Plato, Bacon, Adorno, Heidegger, Baudrillard, Foucault, Derrida, many Islamic Philosophers and so on. According to me the human being is created within a World of images for in this period life that an individual confronts in real life. However, it is a questionable situation because of impossibility of absolute realty for human. But we have been surrendered by reactions of image resources that include some realty. Thus human has never believed in this realty exactly. He has created alternative realities, alternative images, symbols and tools. More importantly we could manipulate facts according to our position, ideology, politic approach, civilization and so on. Briefly, I argue this conception framework around image epistemology and its reaction on social life. It also includes the epistemological debates about the future of western culture and philosophy (Öztürk; 2001).

In general, trust is a vital two-sided concept that is needed more. It is central to interpersonal and is crucial wherever risk, uncertainty, or interdependence exist. These conditions flourish in many settings, and certainly exist in the relationship between knowledge. As conditions become more uncertain the need for trust grows (McKnight and Chervany, 2000). In short, it is not possible for us to do any work or make any decisions without this feeling.

First of all, belief, religion and similar values that are vital for human beings can be explained almost entirely in terms of trust. Therefore, humanity felt the need to produce values that would guarantee the feeling of trust. On the other hand, faith and trust did not always lead to an opportunity that has the same effect everywhere. However, it is not possible to talk about any type of relationship that is not based on faith and trust.

For this reason, humanity has connected its relations and productions to common agreement in various ways on which faith and trust will be based. Although this is not always based on the same principles everywhere, it is the case that it is somehow connected to a contract. It is clear, however, that most of the individual and societal changes arose out of the debates over this common contract (Ayer, 1969).

Sometimes this feeling is shaken for many reasons in particularly global disease like corona virus pandemic. Then either chaos happens or a new way is found to overcome. Sometimes such big changes can shake even our unexpected constants. As a matter of fact, about science, which has almost been accepted as the only reliable information in the world for nearly three centuries, grunts from ordinary people began to be heard. Thus, Columbia University also started a discussion on this general topic in 2020. The main question is: What could or will happen in this situation? Because as Sorokin said, "Nothing to be as they used to be". Now I shall try to understand the content and extent of this main question.

A Brief Overview of Criticism of Science and Trust

It is not easy at once to reply the question of what the science is at all. This situation can indeed change depending on many reasons by responding to the following questions: Is science the only thing? What is the nature of science? Are there general acceptances about science? Can we talk about very different sciences? These and hundreds of other questions complicate this answer since science has a monolithic symbol for the ordinary people.

The science which is that is reliable, correct and can work out all problems. Frankly, there was a very clear reason why people were so committed to science. Because, the success of the new world was thanks to science, in addition, the great mythological images of science developed over the last four centuries were very influential. Thus, a small group of people who strongly oppose science and a large western or westernizing society or societies that believes that science can solve any problem (Ayer, 1969; Erkan, 2019).

First of all, it should be noted that there is a vital relationship between science and trust. To violating the scientific rules defects the sense of trust in every respect. Since sense and practice of trust is very important issue for both the men of science and the life of ordinary people in responding to scientific issues (Hendriks and others: 2016).

The New Role of Science and Its Periodic Images and Metaphysics

We know that approaches to science are not static, and this fact is also valid its roles and images. In addition, the metaphysical assumptions of science show profound differences from period to period, apart from some approaches. At the beginning of the modern era, the belief that science would solve everything was widely accepted. Science was accepted as the only truth knowledge. It disgraced the value and validity of all information and knowledge that accepted by public. In short, experienced knowledge is superior, others are nonsense, that is, and science is a perfect religion (Brown, 1982).

Frankly, it had very strong evidence for this victory as well, because it created a new world based on technology. We would no longer need anything else. However, this situation did not fully comply with human nature, and things did not go as it wanted. So the aforementioned metaphysical role of science began to change. Indeed, skeptical approaches to science included deep considerations from ancient Greece to postmodern philosophy, but even these criticisms were not independent of this practice (Evangelidou, 1997; Şimşek, 2012).

Some religious and cultural circles have always maintained their doubts about science (Quinton, 1982). On the other hand, in fact, it is clear that many currents, starting with the sophists in philosophy, are in a clear attack on the authority of science. As for modern age, Kuhn's paradigm and Popper's falsifiability theory opened up a new avenue. This was later given a new face by the offensive insults of Feyerabend and others.

In summary,

- a- Science is not independent of people and intention.
- b- It is not independent of culture and civilization.
- c- It is not free from interests and dirty accounts.
- d- It is not free from time and conditions.
- e- it has priorities
- f- It depends on skills.
- g- They have solid ideological baggage and so on (Öztürk, 2019).

As for postmodern age science obtained a new face that prioritizing their approaches to gender, increasing environmentally sensitive discourses, empowering marginal motivations, etc. acquired a fragmented metaphysical role tied to some moral orientations. While these limitations raise extremely important issues, they have also turned into a vicious circle that has almost taken the social sciences hostage.

In summary, the more subjects' science touches, the more narrowly it develops a metaphysical obsession. This causes its image to be damaged by large segments of society. I think that science should give up the rigid metaphysical cries (Ayer, 1964). This also undermines the wealth of his work. As a matter of fact, I am tired of reading studies that are quite numerous but tell the same tales.

Conclusion

Trust is a very basic feeling or emotion which has been expectedly based upon the rational ground. For this reason, people do not trust out of the blue and do not lose their faith out of the blue. Such a change develops for many reasons. Major traumas are one of the most important reasons that triggered this change. This latest global trauma has put direct science to the test. This is actually a good opportunity if we want science to function properly.

- a- We must abandon mythological beliefs about science.
- b- We must clearly identify the inadequacies and deficiencies of science.
- c- We must clearly identify the negativities that are possible on and through science.
- d- We must admit very clearly the limits of science.
- e- We must openly decipher the political, ideological, and self-interested aspects of science.
- f- We must stop using science as a tool against values and beliefs outside its borders.

After all, science is a human activity and is affected by human vulnerabilities just as much as any other factor. As Quine and Ullian (1978) correctly state with this awareness, we should use science as effectively as possible to develop solutions to problems. But without forgetting that our human and moral obligations are valid in science in the things we do wrong. However, while doing science, we should not forget that our human and moral obligations apply to the work we do since science which is not a self-evident thing.

I would like to conclude the article with a figurative statement: The world does not revolve around us, but the words revolve around our minds. Because the world is not a prisoner of our desires, maybe we are a prisoner of words. Because we cannot invade the world without knowing it, but here the dramatic truth suddenly emerges; the more you run behind the words, the more they catch and imprison you. So you think you're a king whereas you're a real slave.

References

- Açıköz, H. M. (2020a). *Theosophical essays (Cosmology, man and culture)*, Elis.
- Açıköz, H. M. (2020b). Ontological background of literature at the sample of the evolution of homo muslimus - I: theoretical frame and preliminaries. *Anemon, Journal of Social Science of Muş Alparslan University*, 8 (1) 223–229. <http://dx.doi.org/10.18506/Anemon.578150>
- Ayer, A. J. (1964). Man as a subject for science. *Nature*, 203, 698. <https://doi.org/10.1038/203698b0>
- Ayer, A. J. (1969). *Metaphysics and common sense*. Palgrave
- Brown, J. R. (1982). The miracles in science. *The Philosophical Quartely*, 32 (128), 232-244.
- Erkan, Ü. (2019). Lacan'da öznenin kurulumu ve ötekinin inşası psikanaliz ve oryantalizm, *Turkish Studies*, 14 (3), 1425-1440.
- Evangelidou, C.C. (1997). *The Hellenic philosophy: Between Europe, Asia and Africa*. Global Publication, Binghamton University, New York.
- Hendriks, F., Kienhues, D., & Bromme, R. (2016). Trust in science and the science of trust. In B. Blöbaum (Ed.), *Trust and communication in a digitized world: Models and concepts of trust research* (pp. 143–159). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28059-2_8
- Hollis, M. (1986). *Invitation to Philosophy*. Blackwell.

- Mcknight, D. H., & Chervany, N.L. (2000). What is trust? A conceptual analysis and an interdisciplinary model. *In Proceedings of the AMCIS Americas Conference on Information Systems* (pp.827-833). Long Beach, California: AMCIS.
<http://aisel.aisnet.org/amcis2000/382>
- Öztürk, Ali, (2019). *İmajoloji (Yenibirdisiplindenemesi)*. 3. Basım. Elis Yayınları,
- Öztürk, A. (2020). Siber küresel: Nano-İnsan, sanalite toplum ve diji-topluluklar (Qu-Post pandemi sonrası dünya). *Çocuk ve Medeniyet*, 5 (9), 55-71.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57383/813174>
- Şimşek, R. (2012). Liberteryen ve komüniteryen çokkültürcülük dikotomisi, *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 3 (7), 92–107.
- Quine, W. V., & Ullian, J. S. (1978). *The web of belief*. McGraw-Hill Humanities/Social Sciences/Languages.
- Quinton, A. (1982). *Thoughts and thinkers*. Springer International Publishing.
- <https://incite.columbia.edu/mellon-sawyer-seminar-on-trust-and-mistrust-of-science-and-experts> 8.10 2021.